

UDK 329.78(497.571Istra)“1903/1904/15”(091)
32-055.1Spinčić, V.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 28. studenoga 2017.
Prihvaćeno za objavljivanje: 16. travnja 2018.

POLITIČKO DRUŠTVO ZA HRVATE I SLOVENCE U ISTRI I OPORBENA NASTUPANJA PRIPADNIKA MLAĐEG NARAŠTAJA JAVNIH RADNIKA 1903. i 1904. GODINE

Željko KLAJIĆ, Varaždin

Vjekoslav Spinčić bio je predsjednikom Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri utemeljenog 1902. godine u Pazinu. Istarski narodnjaci odvojili su se od Političkog društva Edinost iz Trsta u okviru kojeg su djelovali, društva koje je protezalo svoju aktivnost na prostoru austrijske Markgrofovije Istre. Držali su da će poteškoće nacionalnog pokreta Hrvata i Slovenaca na prijelazu stoljeća lakše prevladati utemeljenjem samostalne političke organizacije. Dakako, to nije značilo i prekid veza s tršćanskom Edinosti, već se nastavilo zajednički djelovati. Upravo u vrijeme zastoja pokreta na prijelazu stoljeća istarski narodnjaci pokreću aktivnosti koje će dovesti do prevladavanja poteškoća, rješavanja značajnih pitanja nacionalnog pokreta: slabi izborni rezultati na prijelomu stoljeća, utemeljenje i utvrđivanje vlastite političke organizacije, sprječavanje propadanja seljaštva ovisnog o talijanskim veleposjednicima, bankarima, trgovcima, izgradnja kulturnih institucija, ili je po srijedi bilo zalaganje i rad oko aktualnog pitanja liturgijskog jezika u bogoslužju. Međutim, početkom 20. stoljeća, kada su se odvijali procesi koji će dovesti do prevladavanja poteškoća u razvoju pokreta, javljaju se pripadnici mlađe generacije javnih radnika izražene kritičnosti, spočitavajući način rada i djelovanja novoutemeljene političke organizacije. U pozadini kritičnosti stoji utjecaj Narodnog pokreta 1903. u Banovini Hrvatskoj ali i Novi list Frana Supila. Narodni pokret 1903., koji je značajno utjecao na podizanje nacionalne svijesti Hrvata i Slovenaca, utjecao je i na kritičnost te na primjedbe upućivane vodstvu nacionalnog pokreta. U središtu interesa rada je Spomenica mladih upućena u rujnu 1903. godine vodstvu Hrvatsko-slovenske narodne stranke, ali i ono djelovanje koje je pokretalo Političko društvo u vezi aktualnih pitanja.

KLJUČNE RIJEČI: *Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, Matko Laginja, Dinko Trinajstić, Viktor Car Emin, Gian Battista Flapp, Franz Xaver Nagl, Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri.*

Uvodni dio

Česte primjedbe na rad vodstva Hrvatsko-slovenske narodne stranke (u skraćenom obliku Narodna stranka) zaokupljale su Vjekoslava Spinčića. Njegovi zapisi kao i njegovo nastu-

panje na godišnjoj skupštini Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri 1904. godine pokazatelj su da on nije prihvaćao kritike o neaktivnosti nacionalnog vodstva, kritike koje su upućivali pripadnici nadolazeće mlađe generacije javnih radnika. U zapisima se vidi da je Spinčić bio zaokupljen primjedbama kako vodstvo pokreta s njime na čelu nije organiziralo skupštine Političkog društva i druge javne sastanke. Navodio je povodom toga upućenu primjebdu da bi svoje boravište u Škrbićima¹ morao napustiti i nastaniti se u Pazinu ili negdje u središnjoj Istri. U svoju obranu zapisivao je da je, dok je izabiran zastupnikom, održavao sastanke svugdje gdje se željelo da ih drži. Mislio je pritom i na ono vrijeme dok je obitavao, odnosno službovao u Koprnu.² U neka mjesta zalazio je i nekoliko puta, i to povodom raznoraznih razloga. Da mu »na pamet pada«, nastavlja, kako je zalazio u Dekane, Podgrad, Hrušicu, Jelšane, Kastav, Mihotiče, Opatiju, Veprinac, Mošćenice, Bašku, Šumbreg, Čepić, Sveti Petar u Šumi, Badernu, Žbandaj, Bačvu i Karojbu. Sudjelovao je na godišnjim skupštinama Političkog društva Edinost, a sada sudjeluje i u radu Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri. Prolazio je otokom Cresom i tu održavao sastanke. To su podatci iz Spinčićeva zapisa pod naslovom *Moje njeke bilješke na spomenicu – tužbu nekijh – god. 1903*. Spinčić je isticao i prvake koji su također održavali skupštine, odnosno

¹ Škrbići – predio Opatije.

² Vjekoslav Spinčić, hrvatski narodni prvak, svećenik, političar, prosvjetno-pedagoški obrazovni radnik, predvoditelj i pisac, rođen je 23. listopada 1848. u Spinčićima, u Kastavštini, nedaleko od Rijeke. Pučku školu polazio je u Kastvu. Na njegovo političko sazrijevanje i opredjeljenje znatno će utjecati gimnazijski dani u tadašnjoj Rijeci, kada u početku šezdesetih godina 19. st. tamošnja gimnazija prelazi na hrvatski nastavni jezik. Nastavnici i upravitelji gotovo redom bili su hrvatski rodoljubi, a neki od njih i značajne ličnosti društvenog života u Banskoj Hrvatskoj i drugdje. Također su na Spinčićev razvoj bitno utjecale godine bogoslovije u slovenskoj Gorici, inače središtu nadbiskupije. Tamošnji Slovenci nalazili su se pod pritiskom istog talijanaško-talijanskog protivnika, kao i Hrvati u Istri. Spinčić je zaređen za svećenika u Trstu u prosincu 1871. Školovanje je nastavio u Beču i Pragu, da bi se u prosincu 1875. osposobio za nastavnika povijesti i zemljopisa na srednjim školama. Školovanje u Pragu omogućilo je stvaranju i održavanju njegovih dugogodišnjih veza s Česima, ugroženih od germanskog utjecaja. Svoje službovanje započinje na muškoj učiteljskoj školi u Koprnu, kao kandidat na pokus od ožujka 1876., da bi u rujnu iste godine postao suplentom. U rujnu 1877. postaje c. kr. glavnim učiteljem, odnosno c. kr. profesorom. Od početka 1882. do kraja 1887. bio je c. kr. kotarski školski nadzornik za koparski i voloski politički kotar, za hrvatske, slovenske i talijanske škole. Početkom 1888. premješten je u žensku učiteljsku školu u Gorici – kako sam navodi – tobože iz službenih obzira, a zapravo iz političkih razloga. Opširnije o V. Spinčiću: »Istarski sokolovi«, *Veliki Ćiril-Methodski koledar za prostu godinu 1907.*, Zagreb, 1906., str. 100–101; *Spomen-knjiga proslave 60-godišnjice zastupnika naroda prof. Vjekoslava Spinčića u Kastvu 22. i 23. oktobra 1908.* (ur. Kazimir JELUŠIĆ – Vladimir NAZOR), Kastav, 1909., str. 97–100, 125–128; Vjekoslav SPINČIĆ, *Moje izbivanje iz Istre*, Zagreb, 1922., str. 3–48; ISTI, *Črtice iz hrvatske književne kulture Istre*, Zagreb, 1926., str. 103–106; Dane GRUBER, *Povijest Istre – Vjekoslav SPINČIĆ, Narodni preporod u Istri*, Zagreb, 1924., str. 290–291; Andrej GABRŠČEK, *Goriški Slovenci, I, Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice, Od leta 1830 do 1900*, Ljubljana, 1932., str. 152, 264–265, 268, 281–284, 321–324; Fran BARBALIĆ, »Prvi istarski sabori (1861.–1877.)«, *Rad JAZU*, knj. 300, Odjel za filozofiju i društvene nauke, knj. V. (ur. Grga NOVAK), Zagreb, 1954., str. 402–403; Ivan BEUC, »Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića«, *Arhivski vjesnik*, god. 3, br. 1, Zagreb, 1960., str. 233–278; Petar STRČIĆ, »Vjekoslav Spinčić o zrinsko-frankopanskoj uroti 1811.«, *Historijski zbornik*, god. 25–26, 1972.–1973., Zagreb, 1973., str. 333–341; ISTI, »O pravaštvu u Istri i na Kvamerskim otocima krajem 60-tih i početkom 70-tih godina 19. stoljeća«, *Historijski zbornik*, god. 29–30, 1976.–1977., Zagreb, 1977., str. 353–362; ISTI, »Spinčićeva rukopisna ostavština u arhivu Hrvatske«, *Istra*, br. 2–3, Pula, 1984., str. 105–111; ISTI, »Političko sazrijevanje Vjekoslava Spinčića«, *Ivan Matetić Ronjgov*, Hrvatski istarski preporoditelji Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, *Zbornik*, sv. 5. (gl. ur. Vinko TADEJEVIĆ), Rijeka, 1996.–1997., str. 245–254, 257–260; Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., str. 200–201, 272, 297, 362; Janez KRAMAR, *Narodna prebuja istrskih Slovencev*, Koper, 1991., str. 230, 348–349; Maja POLIČ, »Slovenski svećenik Franjo Ravnik kao hrvatski narodni preporoditelj«, *Croatia christiana periodica*, god. 34, br. 65, Zagreb, 2010., str. 67–100.

javne sastanke. Bili su to: Josip Kompare, Šime Kvirin Kozulić (Cosulich), Matko Laginja, Dinko Trinajstić, Matko Trinajstić, Ante Andrijić, Anton Antončić i Matko Mandić.³ Mišljenja sam da je Vjekoslavu Spinčiću taj zapis poslužio kao predložak za dio govora na godišnjoj skupštini Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri održanoj 7. travnja 1904. godine u Pazinu, svakako kad je govorio o održanim javnim sastancima.

Zapis se odnosi u prvom redu na njegovu aktivnost u vezi s održavanjem javnih sastanaka te na njegov širi zastupnički rad. Iznosi u zapisu niz podataka i pojedinosti o svom djelovanju 1902. i 1903., u vrijeme kada se utemeljila politička organizacija nacionalnog pokreta i kada je trebalo utvrditi organizaciju na terenu. Naveo je mjesta u koja je zalazio i tako dolazio u doticaj i razgovore s narodom. Isticao je svoju aktivnost u Carevinskom vijeću, aktivnost u Istarskom saboru, a kao klupski predsjednik imao je posla i kada nije bilo zasjedanja Sabora. Navodio je svoju aktivnost u vezi s Političkim društvom, s obzirom na održane sjednice društvenog Odbora, te svoj nadzor škola Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru.⁴ Nesumnjivo je Spinčićev zapis prikaz njegove aktivnosti i predstavlja reakciju na upućene primjedbe kako vodstvo Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri s njime na čelu nije bilo dovoljno aktivno u radu. Spinčić je mnogo razmišljao o primjedbama da Političko društvo i nacionalni prvaci nisu organizirali i održavali skupštine ili druge javne sastanke i o tome kako opovrgnuti upućene kritike. Očito je iz zapisa i to da se Spinčićeva aktivnost kao predsjednika Političkog društva isprepliće s njegovom aktivnošću kao narodnog zastupnika, ili se isprepliće s nekom drugom aktivnošću koja ga je zaokupljala.

Na skupštini Političkog društva održanoj u Pazinu 7. travnja 1904. godine, kada se Spinčić osvrtao na razvoj nacionalnog pokreta, namjera mu je bila potvrditi činjenicu održavanja skupština i javnih sastanaka, a time i odbaciti primjedbe da se oni nisu održavali. Spinčić je na skupštini u Pazinu 7. travnja pokazao kontinuitet djelovanja, prije kroz Političko društvo Edinost, a od 1902. godine kroz novoutemeljeno Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri. Govorio je o općinskim izborima, izborima za Sabor i Carevinsko vijeće. U vrijeme tih izbora, općinskih, zemaljskih i državnih, organizirani su javni sastanci i skupštine u svim kotarima pokrajine.⁵ Obilazilo se općine i kotare te savjetovalo narod prije i poslije izbora: »Ja sam si evo zabilježio nekoje od tih sastanaka i to redovitih, kojim smo prisustvovali i gdje smo narodu govorili, i nabrojio sam, da sam jih držao ja na 17 mjesta bez onih mnogih, koje se je sad u ovoj sad u onoj prigodi držalo. Takvih sastanaka držali su drugovi: dr. Laginja bar na 10 mjesta; Mandić posvud u kotaru Koparskom i barem u 5 po drugih kotarih; Kompare u 8 mjesta i po više put; dr. M. Trinajstić bar na 5 mjesta, dr. D. Trinajstić bar na 10 mjesta većih i više manjih; Kozulić bar na 3 mjesta, Andrijić 3-4, dr. Stanger par mjesta. Osim saborskih drugova držali su javne sastanke i drugi rodoljubi

³ Hrvatski državni arhiv: Inventar Rukopisne ostavštine Vjekoslava Spinčića. *Građa o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50 (dalje: HDA, *Građa o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50).

⁴ *Isto*.

⁵ Markgrofoviju Istru administrativno su sačinjavali: Kotarski kapetanat Kopar, Kotarski kapetanat Poreč, Kotarski kapetanat Pula, Kotarski kapetanat Pazin, Kotarski kapetanat Volosko, Kotarski kapetanat Lošinj. Iz ovog posljednjeg 1905. godine izdvojen je sudski kotar Krk i proglašen samostalnim kapetanatom. Ivan BEUC, *Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća*, Zagreb, 1975., str. 139–308.

kao dr. Zuccon na Puljšćini, dr. Janežić i dr. Poščić⁶ u Liburniji, i to ponajviše za izbora u carevinsko vieće, dočim je lani dr. Antončić držao tri. I više bi se bilo držalo sastanaka i skupština, ali bijaše raznih zaprieka, i sami naši ljudi u nekih obćinah nisu ih htjeli.⁷ Na svih tih sastancih učilo se i putilo narod o njegovih pravih te se ga budilo na uztrajnost u narodnoj borbi. Takvi sastanci imadu doduše veliku vriednost, jer se narod podučuje i oduševljuje za narodnu stvar; ali oni su u mnogo slučajeva samo od časovite vriednosti, ako nema daljnog uztrajnog rada, što se opaža žalibože na našoj Poreščini, gdje je bilo časovito toli živog gibanja medju narodom, a gdje neima svagdanjih radnih sila.⁸ Javnih sastanaka držati će, ako Bog dade, stariji i u buduće, a u koliko nebudu sami mogli, treba da im priskoče na pomoć naši mladji. Ovom prilikom dozvoljavam si pozvati našu mladež, osobito onu na visokih školah, da marljivo uči, da se oboruža potrebnim znanjem, da čini brzo izpite, pak da stupi medju narod, da ga uči, puti i vodi. Svagdanjim uztrajnim radom medju narodom dostignuti ćemo postavljenu si svrhu.«⁹

⁶ Na drugim mjestima u svom pisanju *Naša sloga* navodi *Pošćić*. Spinčić u svojim zapisima redovito navodi *Pošćić*, veoma rijetko *Poščić*. Na njegovim sačuvanim pismima, na koja sam naišao u Spinčićevoj ostavštini, redovito se potpisao s *Pošćić*.

⁷ Primjer općine Boljun – jedne od tadašnjih 54 istarskih područnih općina – može biti pokazatelj prilika s tim u vezi. Neki podatci Spinčićeva zapisa *Moje njeke bilješke na spomenicu – tužbu nekih – god. 1903.*, odnose se na tu općinu. Tako da općinari u Boljunu nisu htjeli održavanje javnog sastanka pred izbore početkom rujna 1903. Nešto konkretnije o tome zašto su boljunski općinari bili protiv javnog sastanka Spinčić ne navodi. Ipak, prema jednoj kratkoj vijesti u *Našoj slogi* od 25. lipnja 1903., u Boljunu je 20. lipnja povodom skorašnjih općinskih izbora održan sastanak pouzadnika Narodne stranke iz pojedinih poreznih općina. Iz vodstva Političkog društva sastanku pouzadnika nazočili su Dinko Trinajstić i Šime Kurelić. Idući razvoj prilika ukazao je na nezadovoljstvo pripadnika mlađe generacije načinom rada Političkog društva i kada je došlo do održavanja skupštine u Boljunu 10. travnja 1904. Političko društvo nije organiziralo skupštinu, premda će na njoj nazočili njegovi predstavnici. Jedan od organizatora skupštine bio je bečki sveučilištarac Fran Novljan iz Novljani kod Boljuna. Opširnije: Željko KLAJČ, »Skupština u Boljunu 10. IV. 1904. kao istup protiv načina rada i djelovanja vodstva narodnog pokreta u Istri, *Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri*« (dalje: »Skupština u Boljunu«), *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 13, Zagreb – Rijeka, 2014., str. 77–116.

⁸ U prvom redu treba uzimati u obzir nepostojanje dovoljnog broja odvjetnika a onda i drugih stručnjaka oko kojih se u nekoj sredini pokretao nacionalno-politički rad. Odvjetnici su u ondašnjoj političkoj stvarnosti predstavljali stožer u nekom mjestu ili općini oko kojega se takav rad organizirao i pokretao. Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri mnogo bavilo tim pitanjima jer je ono bilo temeljno u izgradnji političke organizacije na terenu. Istodobno su prvaci istarskih narodnjaka povezivali s tim i pitanje nepravdnosti kurijalnog izbornog sustava. Političko društvo je već na početku djelovanja pokrenulo pitanje kurijalnog izbornog sustava u svojoj predstavi vladi u Beču 26. rujna 1902. godine. Predstavka je bila naslovljena na ministra predsjednika Ernesta Koerbera. Navodi se, između ostalog, da je cilj Političkog društva postizanje ravnopravnosti Hrvata i Slovenaca, a izborni sustav vidi se kao glavni uzrok nemogućnosti da Hrvatima pogotovo u zapadnom dijelu Istre, dođu do svojih predstavnika: »Saborski izborni red prirokren je proti njim. Izbori naročito u zapadnom dielu pokrajine kao, da se obavljaju prema načelu, da se mora i u tom uzdržati posjedno stanje Talijana, tako, da Hrvati već načelno nemogu doći do svojega zastupstva. Pokrajinski sabor i pokrajinski odbor, u svojih većinah, zajedno sa saborskim predsjednikom i pokrajinskim poglavarom, neće, da pripoznadu ravnopravnosti hrvatskoga i slovenskoga jezika«. Na prijelomu stoljeća u izborima za zemaljski sabor Narodna stranka čuvala je pozicije koje je zadobila u kuriji seoskih općina kotara Kopar, Pazin, Volosko i Lošinj, i to ostvarenih osam mandata. Nije postigla izborne uspjehe u seoskim općinama kotara Poreča i Pule, a jedan mandat ostvarila je u kuriji gradova u istočnoj Istri. O ugroženim gospodarskim i političkim pozicijama Hrvata na zapadnom prostorima istarskoga poluotoka, posebno na prostoru porečkog i susjednog pulskog kapetanata govore mnoga sačuvana pisma upućena istarskim prvacima. Željko KLAJČ, »Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca na prijelomu XIX. u XX. stoljeće i utemeljenje Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902.« (dalje: »Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca«), *Histria*, sv. 4, Pula, 2014., str. 29–60.

⁹ »Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre«, *Naša sloga*, (dalje: *NS*), Pula, 14. travnja 1904. *Naša sloga*, kao glasilo nacionalnog pokreta istarskih Hrvata, započela je izlaziti u Trstu 1. lipnja 1870.

Spomenutih sedamnaest mjesta u kojima je Vjekoslav Spinčić držao javne sastanke, uz druge razne sastanke koje je održavao u mnogim prilikama, odgovara broju navedenih mjesta u njegovu zapisu *Moje njeke bilješke na spomenicu – tužbu nekijh – god. 1903.*

Bez obzira na kritike pripadnika mlađe generacije, Vjekoslav Spinčić zagovarao je angažiranje mladih u političko-nacionalnom radu. Zalagao se za što veće uključivanje mlađeg naraštaja u rad Političkog društva, njegovih mjesnih, općinskih i kotarskih odbora, te u rad glavnog Odbora. Bit će to kontinuitet u njegovu djelovanju bez obzira na suprotnosti koje su se javljale. Spinčićevo zalaganje da mlađa generacija sudjeluje u radu i aktivnosti Političkog društva treba promatrati u kontekstu postizanja jedinstva narodnih redova i Narodne stranke, zbog zajedničkog rada i djelovanja. Ideja narodne sloge bila je snažna, ali sa strane će se pojaviti i pitanje taktike u nastupanju prema protivniku kao što će se javljati i idejne razlike.

Utemeljenje Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902. godine i uspostava središnje Gospodarske sveze za Istru 1903. događa se približno u isto vrijeme. Formiranje i utvrđivanje političke organizacije, utemeljenje i djelovanje zadružnih organizacija, uz neizostavni novi izborni zakon za državni parlament u Beču, temeljem kojeg će 1907. godine Hrvatsko-slovenska stranka ostvariti uspjeh, bili su pokazatelji koji su u konačnici doveli do prevladavanja poteškoća nacionalnog pokreta na prijelomu stoljeća.¹⁰ Nekako istodobno dolazi do utemeljenja te utvrđivanja političke organizacije i gospodarske organizacije, upravo u vremenu nastupajućeg mlađeg naraštaja, koji će zahtijevati energičniji i žešći nastup u traženju nacionalnih prava. Uvijek se može postaviti pitanje djelotvornosti i uspješnosti u radu na političkom, gospodarskom, kulturnom planu onih koji su se u austrijskom pravnom sustavu oslanjali i pozivali na postojeći legitimitet, ali koji su u takvom dugogodišnjem i upornom radu ipak postizali rezultate. Mlađem nadolazećem naraštaju, uz moguće idejne razlike, u prvom redu uzimajući u obzir utjecaj Supilova *Novog lista* i utjecaj Narodnog pokreta u Banovini, morao je takav legitiman pristup u radu i aktivnosti djelovati neučinkovitim i otuda su dolazili nesporazumi. Međutim, Narodni pokret u Banovini, koji je značajno utjecao na podizanje nacionalne svijesti istarskih Hrvata, utjecat će i na djelovanje vodstva Političkog društva u smislu poduzimanja i pokretanja aktivnosti da se Narodna stranka, njezina politička organizacija, čvršće poveže i organizira.¹¹

Sredinom 1899. prenjeta je u Pulu, gdje je izlazila do 1915. Tatjana BLAŽEKOVIĆ, »Bibliografski podaci o 'Našoj slogi'«, *Pazinski memorijal 1970.*, sv. 2, Pazin, 1971., str. 73–81.

¹⁰ Dragovan ŠEPIĆ, »Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.« (dalje: »Nacionalna borba u Istri«), *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zbornik (ur. Jakša RAVLIĆ), Zagreb, 1969., str. 403–422; Ž. KLAJČ, »Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca«, str. 36–100.

¹¹ Može se to posredno primijetiti u izjavi potpredsjednika Političkog društva Dinka Trinajstića 29. siječnja 1903. u Zagrebu na skupštini ujedinjenja hrvatskih oporbenih stranaka protiv mađarizacije bana Khuena. Kako piše *Obzor* od istog datuma, izjava je ostavila upečatljiv dojam. Na skupštini je došlo do fuzije Neovisne narodne stranke, Stranke prava, Napredne omladine i Hrvatske radničke zajednice u zajedničku Hrvatsku stranku prava. Dinko Trinajstić se založio za ujedinjenje hrvatske oporbe. Izjavljujući »da su Hrvati u Istri navikli prelaziti preko stranačkih razlika na ozbiljan i složan rad u službi domovine« pozdravlja »u ime istarskih Hrvata ujedinjenje dviju hrvatskih stranaka (misli se na Stranku prava, tzv. domovinaše, i na Nezavisnu narodnu stranku, tzv. obzoraše, op. a.) i slogu nove hrvatske stranke prava sa čistom strankom prava« te izražava želju da se i Čista stranka prava pridruži tom ujedinjenju. Kako su se istarski narodnjaci zalagali za jedinstvo narodnih redova i Narodne stranke u Istri, tako se i sada njihov predstavnik zalagao i

Jedno pismo Ivana Zuccona¹² upućeno Vjekoslavu Spinčiću ukazuje na idejne razlike među istarskim narodnjacima ali i na razlike u pitanju taktike nastupanja prema protivniku. Aktualno pitanje uređivanja *Naše sloge* bilo u prvom planu. Zuccon, koji je sudjelovao u radu uredništva *Naše sloge*, iz Pule 17. kolovoza 1903. godine piše Spinčiću: »Nemojte se čuditi, što za mojeg, recimo, prekarnog urednikovanja ispade stvar onako: ja sam radio u najboljoj namjeri, osobito obzirom na pokret u drugim krajevima hrvatskim. Moje mnijenje pako je i danas, da mi kao Hrvati moramo biti posve indiferentni prema talijanskim lopovštinam naprama vlasti bilo državnoj bilo crkvenoj,¹³ pripravnici da suzbijamo sve napadaje samo u koliko se tiču naše narodne stvari. Jer po mojem sudu, ako imamo ostati i nadalje na straži proti antiaustrijskom i antikatoličkom djelovanju Talijana u Primorju, logična bi tomu bila posljedica, da mi dijelujemo otvoreno u austrijskom i katoličkom smislu«, i da tako dođemo »pod okrilje protunarodnih državnika i crkvenih dostojanstvenika. Ali da hoćemo predstavljati ulogu radikala, pa sasvim tim iznašati iredentizam i protuvjerstvo Talijana, to mi se čini da nije u skladu.¹⁴ Ja sam si bio svijestan posljedica mojih riječi, što ih u ono kratko doba napisah u listu: a prva nakana bijaše, da se već jednom razbije led mlohavosti i uspavlivanja što vlada u 'N. Sl' za sadašnjeg 'nikakvog' urednikovanja. Mogu Vam reći, da sam i onaj dopis uredništva u jednom smjeru, i žestoke riječi (Živila Hrvatska itd.)¹⁵ obzirom na hrvatski pokret u Banovini, napisao očitom namjerom, da prouzročim, e bi se već jednom stupilo uređenju lista, koji ćete priznati, ne odgovara više.«¹⁶ Odvjetnik Zuccon u Puli svojim će stajalištima i pogledima biti blizak pripadnicima nadolazećeg mlađeg liberalnog naraštaja.¹⁷

1. Takozvana *Spomenica mladih*

U pozadini Spinčićeva zapisa *Moje njeke bilješke na spomenicu – tužbu nekijh – god. 1903.* nalazi se spomenica koja je u rujnu 1903. godine upućena vodstvu Političkog društva. Spomenica je upućena upravo u momentu kada se odvijao proces izgradnje političke organizacije, ali probleme u vezi utvrđivanja organizacije nije se moglo prevladati u nekom kratkom vremenskom trenutku i to nekim izraženim kritičkim nastupima dosta svojstvenim pripadnicima mlađih nadolazećih generacija. Tu spomenicu nisam naišao, ali prema Spinčićevoj bilješci naslovljenoj *Iz spomenice – tužbe nekijh iz god. 1903.* vidi se o

---

odobravao nastajanje jedinstvene hrvatske opozicije u Banovini. Ž. KLAJČ, »Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca«, str. 43–44.

¹² Odvjetnik Ivan Zuccon. O njemu: Josip DEMARIN, »O životu i radu Dra Ivana Cukona«, *Riječka revija*, br. 4, Rijeka, 1960., str. 198–205.

¹³ Spinčić je ovdje dopisao: »Ako je naša!«

¹⁴ Uz tekst te rečenice Spinčić je dopisao: »ono je obrana našega čovjeka«.

¹⁵ Najvjerojatnije je riječ o članku »Živila Hrvatska« u *Našoj slogi* od 16. srpnja 1903., a koji ističe D. ŠEPIĆ, »Nacionalna borba u Istri«, str. 408.

¹⁶ Između ostalog navodi i ovo: »O da vidite, kakav sve materijal dolazi u tiskaru za 'N. Sl.': Vi bi se zgražali; a ja se nisam žacao bacati ga većim dijelom u koš. Ruku na prsa svi, pa recimo iskreno, da smo veliki slabici, kad u ovo četiri godine nismo bili kadri riješiti dostojno pitanje uredništva 'Naše Sloge', a znamo, da su dobre novine današnji dan najjača poluga u bilo kojoj borbi.« Željko KLAJČ, »Matko Mandić i pitanje *Naše sloge* u vrijeme utemeljenja Političkoga društva za Hrvate i Slovence u Istri« (dalje: »Matko Mandić i pitanje *Naše sloge*«), *Zbornik Kastavštine*, knj. 12, Kastav, 2004., str. 74–75.

¹⁷ »Naše gjaštvo«, *Pučki prijatelj*, Krk, 30. rujna 1908.

kakvim je upućenim primjedbama riječ te koja su se pitanja pokretala. Aktualizira se preseljenje Vjekoslava Spinčića i njegov »zalazak u narod«. Svi zemaljski zastupnici, navodi se, ne zalaze u narod, i ne održavaju javne sastanke. Spominje se da općinski načelnici i tajnici »deru narod, ili su predespotični«. Aktualizira se organizacija Narodne stranke, aktualizira se gospodarska organizacija te da Političko društvo u tom smislu potpomogne gospodarsko djelovanje Matka Laginje. Aktualizira se zatim problematika liturgijskog jezika u bogoslužju. Naglašava se provođenje nepravde u Crkvi, da »vidimo i trpimo«. Narod treba »pripravljati na borbu za jezik – unijatstvo«, a Političko društvo neka to pitanje preuzme u svoje ruke. Sastavljači spomenice predlažu sljedeće: neka se *Naša sloga* preseli u Trst; neka Političko društvo uputi Spinčića kako bi se preselio u Pazin; zemaljski zastupnici neka »drže sastanke«; neka se nadziru općine; neka se Političko društvo organizira; neka se Političko društvo zauzme za gospodarsku organizaciju; neka se Političko društvo zauzme za jezik u Crkvi.¹⁸

Prema Spinčićevoj bilješci o sjednici Odbora Političkog društva održanoj u Pazinu 26. studenog 1903. godine, jedna od tema bila je *Spomenica mladih*, ali Spinčić ne govori o svojim i eventualnim iznesenim stajalištima u vezi s njom.¹⁹ Više o spomenici i njezinim pokretačima Spinčić govori u drugim svojim zapisima. Prema pisanju *Naše sloge* na skupštini Političkog društva 7. travnja 1904. godine tajnik Gjuro Červar u svom izvješću govori o spomenici nekih naših mladih rodoljuba upućenoj Odboru Političkog društva u kojoj oni stavljaju opaske na dosadašnji rad Narodne stranke u Istri te iznose prijedloge kako bi se trebalo »pospješiti« narodno-politički i gospodarstveni život naroda. *Naša sloga* povodom toga samo kratko piše: »U izvješću nalaze se i odgovori na pojedine predloge.«²⁰

Isčitavanjem Spinčićevih zapisa primjećuju se problemi pred kojima se nalazilo vodstvo političke organizacije. Problemi u vezi s utvrđivanjem i vođenjem organizacije Narodne stranke, u prvom redu problem nepostojanja dovoljno stručnih osoba koje bi predvodile aktivnost, pogotovo nedovoljno hrvatskih odvjetnika u istarskim sredinama, pitanje uredništva te pitanje uređivanja glavnog glasila Narodne stranke *Naše sloge* – bili su problemi kojima su se Spinčić i vodstvo pokreta stalno bavilo. Bila su to pitanja prema kojima su se svojim kritičkim stajalištima i pogledima odnosili predstavnici mlađe generacije hrvatskih javnih radnika u Istri. Kao pravnici u vodstvu Narodne stranke bili su aktivni Fran Brnčić i Ivan Pošćić, predstavnici mlađeg naraštaja javnih radnika. Također pripadnici mlađeg naraštaja, Viktor Car Emin i Ivan Pošćić, bili su pokretači spomenice upućene vodstvu Narodne stranke u rujnu 1903. godine. Kako nisam naišao na tekst spomenice, ne mogu konstatirati sve moguće potpisnike ili pokretače. Ipak, na osnovi sačuvanih dokumenata vidi se kako je jedan od onih koji su otvoreno podupirali spomenicu bio Fran Brnčić, tadašnji tajnik Političkog društva Edinost u Trstu i nećak istaknutog prvaka istarskih narodnjaka Matka Mandića u Trstu. Inače je Mandić podupirao Brnčićev prelazak u Istru. Pripadnici mlađeg naraštaja hrvatskih javnih radnika u Istri zahtijevali su promjenu nastupanja u borbi za nacionalna prava, a u pisanju *Naše sloge*

¹⁸ HDA, *Građa o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50.

¹⁹ *Isto*.

²⁰ »Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre«, *NS*, 21. travnja 1904.

borbeniji, energičniji pristup. Među pripadnicima mlađe generacije isticao se Viktor Car Emin, tadašnji tajnik Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, bio je pristalica otvorenog nastupanja protiv porečkog biskupa Flappa, protivnika glagoljice i slavenskog svećenstva.²¹ S Viktorom Carem istarsko je vodstvo 1903. godine kombiniralo kako bi preuzelo uredništvo *Naše sloge*.²² Istodobno će se unutar nacionalnog vodstva razgovarati i o ponovnom izlasku vološčansko-opatijskog *Narodnog lista*, čiji su pokretači bili Viktor Car Emin i Ivan Pošćić.²³

Spinčić u zapisima prikazuje ovdje istaknutu problematiku ali i svoje raspoloženje, kao i stavove prema pojedincima koji su iznosili svoje poglede o spornim pitanjima koja su se namjeravala rješavati. U tom smislu može poslužiti jedan karakterističan Spinčićev zapis o radu i djelovanju kojim se bavilo Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri. Posve sam neznatno skratio zapis:

»U drugoj polovici aprila 1903. bili smo Car i ja po školah Družbinih u Por. kotaru²⁴. Hvalio mi se je da je kod toga mnogo naučio. Kako sam poslie vidio, napisao je niz članaka u 'Našu Slogu' – poglavitio proti Flappu. Prvi dio tih članaka, već složen, poslao mi je Krmpotić,²⁵ opazkom, da ga je pročitao Dr. Laginja i Dr. Zuccon, i da su obojica proti tom da se to objavi. Kad su oni, sam i ja, odgovorih.

Od tad se je već riedko što čitalo iz Liburnije, držim ništa od Cara.

²¹ V. S. [Vjekoslav Spinčić], *Slavensko bogoslužje u Istri*, Pula, 1913., str. 3–21, 25–30, 32–42; ISTI, *Crtice iz hrvatske književne kulture Istre*, str. 74. Podržavan od talijanskih liberalnih krugova zbog dosljednog zauzimanja za latinitet Crkve, Flapp dolazi u složenu istarsku situaciju odlučan da uvede jezično-liturgijsku disciplinu i uvjeren kako je to izvedivo strogom primjenom određenih odredaba. Pritom se koristi i onim zapisima koji nisu izravno udarali na staroslavensku liturgiju, tumači ih prema vlastitom nahodaženju i tako sa šire formalne-pravne osnovice kreću u konkretnu akciju. Tako je izraz o zabrani bilo kakvih liturgijskih inovacija, i to u ime kanonske poslušnosti, iz pastirskog pisma goričke nadbiskupije (6. prosinca 1887.) primijenio na staroslavensku liturgiju, koju prema Flappovu tumačenju, kao inovaciju treba po kratkom postupku zamijeniti latinskom liturgijom. Pismo pape Lava XIII. caru Franji Josipu 2. svibnja 1887. u kojem mu preporučuje pomoć nuncija Luigija Galimbertija kako bi se »težina slavenskog pitanja i narodne liturgije brzo i s pažnjom riješila«, jer Južni Slaveni za svoje političke ciljeve »znaju iskoristiti crkveno pitanje«, samo je potvrđivala liberalni stereotip blizak i Flappu o slavenskom popu politikantu koji i oltar rabi za nacionalno-političku promidžbu. Ohrabren pismima kreće u odlučan boj protiv narodnih staroslavenskih inovacija i zloraba u liturgiji. Različite su bile reakcije svećenika na odluke biskupa. Najveći dio slavenskog svećenstva smatrao je da nije riječ o bitnim dogmatsko-vjerskim stvarima nego o disciplinsko-pastoralnim pa je unatoč upozorenjima nastavio s dosadašnjom praksom. Bili su uvjereni kako je važnije ne odrediti vjernike od Crkve nego se strogo držati odluka biskupa. Drugi dio slavenskog svećenstva, riječ je o pojedinačnim slučajevima, čas se priklanjao biskupovim dekretima da se ne bi zamjerio biskupu, čas je odstupao od njih da ne bi izazvao nemir kod vjernika. Talijansko-talijanaški krug svećenika došao je na svoje: dosljedno će provoditi uvođenje latinskog u liturgiju. Najveći dio njih zbog toga što nije znao hrvatski jezik. Stipan TROGRLIĆ, »Porečko-pulska biskupija u vrijeme biskupa Ivana Flappa (1885.–1912.)« (dalje: »Porečko-pulska biskupija«), *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 8, Zagreb-Rijeka, 2003., str. 96–97.

²² Ž. KLAJĆ, »Matko Mandić i pitanje *Naše sloge*«, str. 73–74.

²³ Vološčansko-opatijski *Narodni list* pokrenuli su krajem studenoga 1900. Ivan Pošćić i Viktor Car Emin, protiv istrijskog pokreta Ivana Krstića i njegove *Prave naše sloge*, kao i protiv talijanskih liberala, baš neposredno pred izbore za bečki parlament. Prekida s izlaženjem 18. prosinca 1902. Ponovno započinje izlaziti 7. siječnja 1904., a prekida s izlaženjem 20. listopada 1904.: »Našim prijateljem do znanja«, *Narodni list*, (dalje: *NL*), 18. prosinca 1902.; »Naše obećanje«, *NL*, 7. siječnja 1904.; »Domaće viesti. 'Narodni list' prestaje.«, *NL*, 20. listopada 1904.

²⁴ Kotarski kapetanat Poreč.

²⁵ Josip Krmpotić, pulski tiskar i nakladnik. Opširnije: Josip KRMPOTIĆ, »Razvoj tiskarske obrti v Julijski Krajini«, *Edinost 1876–1926, Popolnjen in preurejen ponatis jubilejne številke*, Trst, 1926., str. 44.

Ljeti, prigodom sjednica ravnateljstva Družbe, šaputali su si često Car i Pošćić: i u kancelariji Janežičevoj,²⁶ i na putu iznad Vol.²⁷ i Opatije, tako da mi je kadkad to napadno bilo i pričinjalo mi se upravo nepristojnim. Valjda se je kuhala spomenica na pol. društvo, u kojoj je takodjer rečeno da se s visoka (ili kako) pliene članci, poslani u 'Našu Slogu' – stalno se cilja na onaj obustavljen Carev članak.«²⁸

»Negdje septembra 1903. poslao mi je Dr. Dinko²⁹ spomenicu na pol. društvo. Ja sam od to doba postao mrzao prema dvojici gospode. Laži, drzovitosti nesnašam. Ko hoće kritikovati rad bud koj, mora da taj rad pozna – a gospoda ga, kad se vidi iz njihovih bajnih i drzovitih tvrdnja, nepoznaju; i mora biti pripravan, da u tom radu pomaže ili ga preuzme sam – a toga gospoda, kako se vidi iz njihovih pisama kasnijih, neće.

Caru, medju ostalimi, ponudilo se je uredništvo 'Naše Sloge'.

On mi je o tom pripovjedaao, i rekao što će odgovoriti. On je pripravan preuzeti uredništvo 'N. Sl.', on se čuti za to sposobnim, on je u prilici biti i politički dobro obavješten, dotičajem sa Supilom i drugimi koji k njem dolaze – al on neide u Pulu, nego nek 'N. Sl.' dodje u Opatiju. Tim neće ništa izgubiti. Valja se postaviti na više stanovište, valja da prestanu razlike izmed zapadne i istočne Istre – sve je naše.

Tako po prilici je i odgovorio pol. društvu.

Ja pisah Dinku, iz Beča, negdje decembra, da bih za silu i na to pristao, samo da bude 'N. Sloga' bolje uređivana, jer ovako neide. Puštam u ostalom na slobodu.«³⁰

»Križ³¹ je po dva put pisao meni, da 'N. Sl.' nebi se imala nikako seliti iz Pule.

Dr. Laginja navadjao je razloge za i proti.

²⁶ Konrad Janežić (Janežič) izabran u vodstvo Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, vodio je odvjetničku kancelariju u Voloskom, bio je rodom iz Kamnika u Sloveniji. Kao koncipijent u njegovoj kancelariji radio je Ivan Pošćić iz Voloskog. Ljubo BURŠIĆ, »Hrvatski advokati u Istri i Liburniji«, *Odvjetnik*, Svečano izdanje u povodu proslave sto godina advokature u Hrvatskoj 1868–1968, god. 18, br. 9 (gl. ur. Ante ŠTOKIĆ), Zagreb, 1968., str. 216. Lj. Buršić piše kako je K. Janežić imao o političkom društvu za Hrvate i Slovence sa sjedištem u Trstu, tj. o Političkom društvu Edinost, posebno mišljenje. Mislio je da Hrvati i Slovenci trebaju imati svaki svoje društvo, odnosno da se njihove političke organizacije trebaju konstituirati po teritorijalnom principu te djelovati odvojeno svaka za sebe kao autonomne cjeline, naravno uz koordiniranu zajedničku aktivnost. K. Janežić sudjelovao je u pokretanju i radu štedno-kreditnih zadruga, značajnih posujilnica, ali i drugih gospodarskih organizacija: »Voloski kotar: Iz Veprinca.«, *NS*, 4. lipnja 1903. Kao primjer – oglas Ravnateljstva Posujilnice u Voloskom – u *Narodnom listu* od 18. prosinca 1902., te 7., 14., 21. i 28. siječnja 1904. Usp. Fran BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine*, Zagreb, 1952., str. 63, 66.

²⁷ Volosko.

²⁸ HDA, *Građa o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50.

²⁹ Dinko Trinajstić, potpredsjednik Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri.

³⁰ HDA, *Građa o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50.

³¹ Lacko Križ sudjelovao je u radu oko prelaska tiskare Andreja Gabršćeka u Puli u ruke istarskih narodnjaka 1899. Bio je aktivan i u izdavanju *Naše sloge* u razdoblju kada je ona bila prenesena u Pulu. Iz Pule 4. prosinca 1903. pisao je V. Spinčiću: »Dobili smo upit od 'Polit. društva' u pogledu uredništva Naše Sloge i prenosa istog u Volosko. Ako se to dogodi, onda ne samo, da će bit težak udarac za hrvatsku stvar ovdje u Puli, nego i za tiskaru, za koju je tisak jedne novine od velike važnosti.« HDA, *Korespondencija V. Spinčića*, god. 1903., kutija 89. Vidi o L. Križu: Mate BALOTA, *Puna je Pula*, Zagreb, 1960., str. 213, 267, 272, 276, 284, 310; Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knj. 2, Pazin, 1973., str. 411, 439; Željko KLAJIĆ, »Prilog o prijenosu *Naše sloge* iz Trsta u Pulu 1899. godine«, *Zbornik Kastavštine*, knj. 13, Kastav, 2005., str. 33–34.

Dinko je pisao Caru, da se to nemože tako brzo riješiti, a Pošćiću da može izdavati 'Nar. list', pošto je to jedno s drugim vezano bilo: pošto je najme Pošćić bio molio dozvolu kod pol. dr. za izdavanje 'Nar. lista'.³²

Prema Spinčićevu navođenju, Dinko Trinajstić je u ime Političkog društva »Pošćića pitao nebi li u Motovun ili u Buzet, a ovaj odklonio, i Cara nebi li u Pulu, i on odklonio«³³.

U svom se zapisu istodobno Spinčić osvrtao i na ponovni izlazak *Narodnog lista*. Osvrtao se na uvodni članak pokretača lista u broju od 7. siječnja 1904. godine u kojem je uredništvo pozivalo »na pomoć«. Ako ta pomoć bude dolazila, »oni će raditi; nebude li, bit će si svjestni da su učinili svoju dužnost, a posljedice i odgovornost nek padnu na one, koji se našem pozivu neodazvaše«³⁴. Na citiranje *Narodnog lista* Vjekoslav Spinčić je u bilješkama ovako reagirao: »al tako nesudite druge, n. pr. polit. društvo, kojega predstavnici su svoju učinili«³⁵. S obzirom na *Narodni list*, zanimljiv je podatak iz Spinčićeva razgovora s D. Trinajstićem 6. svibnja 1904. godine Trinajstić je, naime, izjavio Spinčiću da se list ne smatra glasilom Hrvatsko-slovenske narodne stranke u Istri. On je »vlasnost Dra. Pošćića i dr. i on je za sve odgovoran«³⁶.

2. Članak *Barba Tončić na putovanju. 1. Barba Tončić puli biskupa Flappa.*

U Spinčićevoj rukopisnoj ostavštini sačuvan je ispravljen tekst, članak za tisak pod naslovom *Barba Tončić na putovanju. 1. Barba Tončić puli biskupa Flappa*. Tekst je satiričan i sarkastičan. Navodim ga djelomično skraćeno. Točke navedene na nekim mjestima u tekstu donose se onako kako su zapisane u izvorniku dokumenta: »Zatim sam šal drito k biskupu. Dokle su me najavljali puli biskupa, ja sam i ne otejuć mislel na onega slavneg a i dobrega našega biskupa Dobrilu, ki je neko vreme bival tu va toj kuće i ki je više imel znanja va malem prstiče, nego kogod Celenza va .... Ala, destrigajte se, Celenza vas čeka, rekal mi je ceremonier. Grem, grem, rekal sam ja, i sam šal va velu kamaru, kade me je čekala dosta tusta i debela Celenza. Ja sam se fermal pred biskupom i nekako sam se najedanput vas konfondil, tako da sam bil pozabil skoro sve ča sam bil naučil za tu prigodu. Komac sam nekako propental: Gratulo, gratulo, greja Celenza šior Flapp .... Nego i tu sam pogrešil, zač nisam nikako mogal zgovorit oni dva pp – pak sam izgovoril samo jedno p. Zgovorite vi obadva pp, ako ste vredni! Nego reć bi, da mi Celenza ni zamerila, ča nisam izgovoril obadva pp – ona – to je Flapp, znate, zač sada se o Flappu mora govorit kako da je ženska, dunke ona, to se razume, Celenza, ti me je lepo zela za ruku i činila me je, da se posedem puli nje.« Nastavlja između ostalog *Tončić* dalje: »Drago mi je, da su avanzali za Celenzu, rekal sam njoj ja kad sam se posel. E, ča ćemo no. I to je bolje, nego niš. Nego mogli su me svejedno storit za arciveskova va Gorice, – aj si, da su me mogli storit, rekla je mane Celenza i videlo njoj se je na obraze, da njoj je jako žal, da ju nisu storili

³² HDA, *Građa o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50.

³³ *Isto*.

³⁴ *Isto*: »Bude li pomoći, radit ćemo sve na korist ljubljene domovine naše, ne bude li pomoći, mi ćemo biti sebi sviestni, da smo učinili svoju dužnost, a posljedice i odgovornost neka padnu na one, koji se našem pozivu ne odazvaše«. »Naše obećanje«, *NL*, 7. siječnja 1904.

³⁵ *Isto*.

³⁶ *Isto*.

za arciveskova va Gorice.« *Tončić* se u svom zamišljenom razgovoru s biskupom najviše osvrće na uništavanje glagoljskih knjiga i na upotrebu narodnog jezika u crkvama: »I njih je lahko vaŕgat, zač su i one od hartu. Tako – i ja ću provat to storit koliko prej – i recite mi, da sam fajtel, ako nepostanem Celenza. Celenza se je na ovo do suz nasmela. On da će vaŕgati knjige! zaupila je Celanza, hi! hi! On da će vaŕgat glagolske knjige! A pitam Vas ja malo, kade su već te knjige! Ni pepela ni već od njih, čujte – ni pepela! E, rekal sam ja na to, još bi se kagod našla na šofite puli kakovega popa. Dobro! Neka i bi se našla ka knjiga, ku bite Vi spalili, ali nemislite da je to dosta! Moj dragi, tu treba i neč drugega? Ča mislite Vi, da sam se ja malo strudila, dokle sam dokazala, da se služba boŕža mora obavljat samo u latinskom jezike? Pak Vi da ste to dokazali, Vi? A kemu? Kakovemu trubile, ma mane ne, ni nijednemu ki pametno misli i ki zna ča je naša sveta vera. Da Vas ja malo pitam: ste Vi kada učili katekizam? Recite malo Vi mane, ča je rekal naš dobri Spasitelj Isus svojim apoštolm, kada ih je pošiljal po svete, da uče sve narode? No, zač ne odgovorite! Je njim morda rekal, da neka gredu po svete učit ljude latinski? a? Ni, zač da je tako bilo, malo bi se sveta bilo obrnulo na kršćansku vjeru. Naš Spasitelj je bil sveznajuć; on je to znal, i zato ni rekal svojim apoštolom, da uče ljude u jednom ale u drugem jezike, nego va sveh jezikeh, kako nam je to i lepo dokazal na Duhovu, kada su svi apoštoli na jedanput počeli govorit sve jezike, tako, da su ih mogli svi razumet. A Vi i Rampolla³⁷ i on va Trste bite nam oteli napunjevat glavu z onim latinorum, latinoribus – i vapijete prez prestanka, da je to boŕži jezik, i da Bog hoće, da se tako va crekve govori i pjeva. A to ni istina, zač da je onako kako Vi govorite, Bog bi već učinil, da kakogod razumemo ono ča Vi tamo lomiste po latinski. A ovako mi ne razumemo od tega niš. A niti oni, ki razumeju ča po talijanski, ni oni Vas nerazumiju, zač, kada rečete 'sursum corda' oni vavek misle, da se tu govori o nekakovem konope, a kada pjevate 'Pan je lingua' oni misle da pjevate: Kruh je jezik. A puli nas i malo der znaju, da kruh ni jezik. Dosta je teh čakul, zagrmela je na sve Celenza. Govorite Vi ča Vas je volja, ale va crekve dokle sam ja biskup se neće pjevat drugačeje ako ne latinski sa svem tem da se pjeva: Svi jezici zapjevajte! ale mi nećemo nego latinski, ja, – samo latinski. .... Čete dokle budete, ma ne čete dokle bude Vas volja. Ma dunke ča Vi zasprave mislite, da su naši ljudi takove ovce, da nete moć na vreme spoznat kamo ih pelje ta latinščina!« *Tončić* pri kraju teksta navodi: »Naši ljudi va našoj biskupiji znaju jako dobro, ki im je prijatelj al neprijatelj, oni znaju, ki njim proganja iz crekvi materinski njihov jezik, va kem su stotin i stotin let Boga slavili i hvalili. I neka je – ali znajte, da kakogod se proganja njih i njihov jezik, tako će oni proganjat svoje neprijatelje. Vidjet čete, kako će malo po malo opustit više crekve i kako će više zvoni zalud zvonit i zazivat puk na molitvu: puk će ostat doma i onde će lepo sa svojemi molit dragega Boga i tako moleć čekat će na lepša vremena, ka te za siguro jedanput prit i donest našem narodu pastire, ki te bit pravi, dobri, narodni biskupi. Ma, čete ih dugo čekat. Nego ča ste misleli, da ćemo se mi svi prignut pod jaram talijanski? Oh! doŕživjet čete ih još i lepših, pa čete se na dugo spamećevat, ča će to reć igrat se sa narodnimi svetinjami. S nami je puk – a s Vami talijanska gospoda, i s tem smo finili naš razgovor, presvitli pokazali su mi lepo vrata a ja sam šal po malo vanka, i još onega dneva sam partil ča z Poreča.« Spinčićeva zabilješka povodom teksta glasi: »Ovo je napisao g. Car, poslao M. Mandiću, a ovaj u slog za 'Našu

³⁷ Kardinal Mariano Rampolla, državni tajnik Svete Stolice u vrijeme pontifikata Lava XIII.

Slogu', i tu složili. Meni pak poslao je J. Krmpotić s opazkom, da su 'koli Dr. Laginja toli Dr. Zuccon proti tomu da se objavi'. I ja sam mu to napisao: Dakle ne.«³⁸

Zašto su nacionalni prvaci bili protiv objavljivanja teksta Viktora Cara Emina?

Interes Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri umnogome je zaokupljalo i pitanje liturgijskog jezika u bogoslužju, u vezi s čim Sveta Stolica, odnosno Kongregacija obreda u Rimu donosi dekrete 1898. i 1906. godine. Dekretima se odredila uporaba staroslavenskog jezika u crkvenom obredu.³⁹ Zbog aktualnog pitanja liturgijskog jezika početkom 20 stoljeća jedna od dominantnih točaka u politici Narodne stranke bio je odnos prema crkvenoj hijerarhiji: porečko-pulskom biskupu i tršćansko-koparskom biskupu. Svojim stajalištima u vezi s problemom liturgijskog jezika u bogoslužju i pitanjem glagoljice istupaju pripadnici mlađe generacije javnih radnika, a jedan od njih, spomenuti Viktor Car Emin, bio je pristaša otvorenog nastupanja protiv porečko-pulskog biskupa Flappa, protivnika slavenskog svećenstva i glagoljice. Prema Spinčićevim zapisima proizlazi kako su odvjetnici Matko Laginja i Ivan Zuccon bili protiv pisanja Viktora Cara Emina o porečko-pulskom biskupu. Na osnovi zapisa – na koje sam naišao – nije moguće precizno ustvrditi koji su konkretni motivi njihova protivljenja, a ni Spinčić posebno nije objašnjavao zašto se s njima slagao. Možda su držali nepotrebnim sukobljavanje s porečko-pulskim biskupom, pokušavajući izbjeći antagonizam s lokalnom crkvenom hijerarhijom u porečko-pulskoj biskupiji, antagonizam koji je već otprije postojao, pogotovo zbog postupaka protiv slavenskih, odnosno hrvatskih svećenika u istarskim župama; antagonizam koji bi se objavljivanjem teksta Viktora Cara samo pojačavao. Naposljetku, neobjavljivanje nekog teksta u *Našoj slogi* protiv Flappa, ili primjer teksta Viktora Cara, kod pripadnika mlađeg, kritičnijeg i radikalnijeg naraštaja, moglo je stvarati nezadovoljstvo uređivanjem glavnog glasila Narodne stranke pa tako i izražavanjem nezadovoljstva nacionalnim prvacima. Ali pisanje i nastupanje *Naše sloge* u drugim nekim primjerima ukazuje na bojazan uredništva od cenzure. Jedan primjer postupka protiv svećenstva, koji je pokrenuo porečko-pulski biskup, može biti pokazatelj postupanja uredništva *Naše sloge*. Primjer je to svećenika Vjekoslava Viškovića, kojeg je biskup Flapp premjestio iz Kanfanara i u tamošnju župu imenovao svećenika Talijana, koji nije znao hrvatski jezik. Reakcija *Naše sloge* povodom premještaja kapelana Viškovića mislim da se može uspoređivati sa situacijom prilikom neobjavljivanja teksta Viktora Cara. *Naša sloga* objavljuje prijepis pisma upućenog biskupu Flappu, ali uredništvo pritom ističe da su se iz pisma ispustile ili ublažile »nekoje oštine« kako se ne bi došlo u sukob s cenzurom koja budnim okom »bdije« nad presvijetlim biskupom.⁴⁰

Spomenica mladih upućena Političkom društvu, u kojoj se između ostalog isticala potreba zauzimanja za glagoljicu i narodni jezik u bogoslužju, predstavlja u komunikaciji uobičajen način djelovanja i rada koji su primjenjivali i pripadnici nadolazećeg mlađeg naraštaja javnih radnika. Upućivanje predstavaka, interpelacija i spomenica bio je način na koji je

³⁸ HDA, *Grada o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50.

³⁹ Ivo PRODAN, *Je li glagolica pravo svih Hrvata?*, Zadar, 1904., str. II–IV, 1–74, 84–97, 105, 198–217; Mile BOGOVIĆ, »Vjekoslav Spinčić i staroslavensko bogoslužje u Istri: V(jekoslav) S(PINČIĆ), Slavensko bogoslužje u Istri, Tisak i naklada tiskare Laginja i dr. Pula 1913. VIII + 259« (dalje: »Vjekoslav Spinčić i staroslavensko bogoslužje«), *Ivan Matetić Ronjgov*, str. 261–265; V. SPINČIĆ, *Slavensko bogoslužje u Istri*, str. 4–189; S. TROGRLIĆ, »Porečko-pulska biskupija«, str. 84–89, 95–102.

⁴⁰ »Pismo biskupu!«, *NS*, 10. rujna 1903.

djelovalo i Političko društvo, i to ne samo u odnosu na zemaljske i državne oblasti. Takav se način rada primjenjivao u djelovanju i zalaganju za pitanje liturgijskog jezika i glagoljice, kada su se na kraju 19. stoljeća upućivale molbe i zahtjevi Svetoj Stolici. Prvo su iz Porečko-pulske biskupije, zatim iz Tršćansko-koparske te Krčke biskupije, upućivali zahtjeve Svetom Ocu.⁴¹ Takav način rada primjenjivat će i Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri kada se obraćalo Piju X. Spomenica papi, koju će uputiti Političko društvo, pisana je i oblikovana upravo u momentu kada je upućena *Spomenica mladih* Političkom društvu i u kojoj se aktualiziralo pitanje jezika u bogoslužju i spočitavalo vodstvu nacionalnog pokreta nedovoljna aktivnost i nedovoljno djelovanje u vezi tog pitanja.

Vjekoslav Spinčić u naslovu svoje knjige *Slavensko bogoslužje u Istri* (Pula, 1913.) piše *slavensko* a ne *staroslavensko* bogoslužje, kako ističe Mile Bogović, jer je kao političar vjerojatno time želio reći da u Istri talijanstvo ugrožava slavenstvo, tj. hrvatstvo i slovenstvo. U bogoslužju tada nije bio u uporabi samo staroslavenski jezik nego i govorni hrvatski jezik. Hrvatski je već otprije postojao u obredniku, a u 19. stoljeću proširio se i na misu preko tzv. ščaveta ili *slaveta*.⁴²

U Spinčićevo doba staroslavenski kao liturgijski jezik nije više bio važan samo u crkvenim krugovima nego je dobio svoju važnost i u političkim krugovima. Ondje gdje je bio u uporabi bilo je jasno da je odavno živio slavenski, odnosno hrvatski živalj. Gdje to nije bio slučaj, uspješnije se moglo provoditi talijanizaciju i zato su talijanski političari bili protiv njega. Ni Austrija nije bila sklona staroslavenskom jeziku jer se on isticao kao spona sa slavenskim narodima i državama, čega se ona pribojavala, pogotovo ako se isticala povezanost s Rusijom. Narodu je svakako bio bliži staroslavenski nego latinski, ali zapravo u Spinčićevo doba u liturgiji nije bio staroslavenski, nego hrvatski jezik. Hrvati su ga branili pod plaštem povlastica koje je nekada dobio staroslavenski jezik, ali se govorni jezik nije mogao braniti ni crkvenim propisima ni zakonima, nego samo tradicijom. Bila je to slabost na koju je protivna strana često upozoravala. Hrvatska je strana isticala privilegije i prava staroslavenske liturgije.⁴³

Odnos Svete Stolice prema staroslavenskom bogoslužju i glagoljici odredila su dva važna dekreta Kongregacije obreda u Rimu o uporabi liturgijskog jezika. Prvi nosi nadnevak 5. kolovoza 1898. godine i upućen je biskupima goričke, zadarske i zagrebačke crkvene pokrajine, a drugi je od 18. prosinca 1906. godine. Prvi obznanjuje kako uporaba staroslavenskog jezika u liturgiji nije osobna već stvarna povlastica, kojom se svećenik ne može koristiti drugdje osim u određenim crkvama – samo u onima za koje se spisima i svjedočima može potvrditi kako se u njima posljednjih trideset godina u liturgiji rabio staroslavenski jezik i glagoljica. Drugi je dekret problem zaoštrio, jer je dodana i stroga odredba da se nigdje ne smije staroslavenski misiti gdje nedvojbeno nije dokazano kako se to neprekidno činilo tijekom tih trideset godina.⁴⁴ Porečko-pulski biskup Gian Battista Flapp, koji

⁴¹ V. SPINČIĆ, *Slavensko bogoslužje u Istri*, str. 4–84.

⁴² Ščavet je liturgijska knjiga pisana suvremenim govornim jezikom i latinicom koja se mimo dozvole crkvenih vlasti već od 15. st. počela uvlačiti u liturgiju Hrvata. Ščavet je kroatizirana inačica talijanskog izraza *schia-vetto*. M. BOGOVIĆ, »Vjekoslav Spinčić i staroslavensko bogoslužje«, str. 261–264.

⁴³ *Isto*.

⁴⁴ *Isto*.

se na biskupskoj stolici nalazio od 1884., i tršćansko-koparski biskup Franz Xaver Nagl, koji se na biskupskoj stolici nalazio od 1902., kao provoditelj rimskih uredba izdavali su odrede po kojima se ni za jednu župu više ne može dokazati tridesetogodišnja uporaba staroslavenskog jezika. Hrvatsko svećenstvo u Istri, zajedno s hrvatskim političarima, prosvjetnim radnicima, trudit će se dokazati stoljetno pravo istarskih Hrvata na staroslavensku službu Božju. Upućivale su se delegacije biskupima i papi u Rim, pisale brojne spomenice i druga pisma, a na sastanku povjerenika Političkog društva u Puli 6. ožujka 1906. godine odlučilo se objelodaniti sve ono što se poduzimalo u obranu »slavenskog bogoslužaja« od strane Hrvata i Slovenaca Istre. Nastat će, odnosno bit će objavljena u Puli spomenuta Spinčićeva knjiga *Slavensko bogoslužje u Istri*.⁴⁵ Andrija Šterk, koji je bio na biskupskoj stolici prije Nagla, bio je sklon staroslavenskoj liturgiji pa nije objavljivao dekret Kongregacije obreda iz 1898. godine. Naprotiv, biskup Nagl, nakon što je ustoličen 31. kolovoza 1902. godine već je krajem ožujka 1903. dao objaviti dekret Kongregacije obreda iz 1898. godine. On je, kao i prije njega Flapp, priložio svoju odredbu prema kojoj ni u tršćansko-koparskoj biskupiji nema crkve u kojoj bi se posljednjih trideset godina glagoljalo, pa stoga ne postoji pravo povlastice na staroslavensku službu Božju.⁴⁶ Sasvim će drukčiji odnos prema staroslavenskom jeziku u liturgiji i glagoljici zauzeti krčki biskup Mahnić.⁴⁷

Raspoloženje i razmišljanja unutar vodstva Narodne stranke ali i unutar širih narodnih redova povodom Naglove objave dekreta Kongregacije iz 1898. godine primjećuje se u Spinčićevu zapisu o sjednici Odbora Političkog društva održanoj 23. travnja 1903. godine, gdje je to bila jedna od tema razgovora: »Objava dekreta glede slav. službe Božje, po biskupu. Razni misle, da je biskup već tim što je dao proglasiti dekreta, pokazao svoju protivnost slav. jeziku u crkvi, i da ga namjerava uništiti. U podkriepu tomu bila bi i okolnost, da je reko M. Mandiću za Ricmanje,⁴⁸ nek dokažu da imadu pravo na slav. jezik pak ću njim ga dati. Razni, medju njimi i Fran Flego,⁴⁹ reče, da ćemo se 'poricmanjiti', ako nam se uzme što imademo. Odlučilo se je pisati oštro u javnosti, i poslati spomenicu-mo-

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ Na istome mjestu.

⁴⁷ Marijan SMOLIK, »Glagoljaštvo v luči cerkvenih dokumentov«, *Mahnićev simpozij v Rimu*, (ur. Edo ŠKULJ), Celje, 1990., str. 263–274; Ivan MILOVČIĆ, »Mahnić i glagoljica«, *Mahnićev simpozij v Rimu*, str. 275–283.

⁴⁸ Katastarska općina Ricmanje nalazila se u sastavu slovenske mjesne, odnosno područne, općine Dolina. U pogledu crkvene organizacije Ricmanje je pripadalo župi Dolina, a ona Tršćansko-koparskoj biskupiji. Na poticaj svoga kapelana Antona Požara, u svibnju 1900. stanovnici Ricmanja i Loga odlučili su ostvariti pravo na staroslavensko bogoslužje pa su od grkokatoličkog biskupa Julija Drohobeckoga u Križevcima zatražili da ih primi u svoju biskupiju. Čak su prijetili da će, ne bude li im zamolba prihvaćena, prijeći na pravoslavlje. Biskup Drohobecki je od pape dobio privremenu jurisdikciju nad duhovnim stvarima za vjernike u selima Ricmanje i Log. Požar je u Ricmanju počeo misiti staroslavenski, ali nakon smrti biskupa Šterka 17. rujna 1901. ubrzo ga je suspendirao novi tršćanski biskup Nagl, dok se biskup Drohobecki zauzimao za njega. Stvar se u idućim godinama radikalizirala pa su tako Ricmanjci nekoliko godina živjeli bez svećenika, bez mise i bez sakramenata. Sami su obavljali vjenčanja, a pogrebe je obavljao njihov župan. B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, str. 319; Ivan PEKLIĆ, »Život i djelo križevačkoga biskupa Julija Drohobeckoga«, *Podravina*, god. 3, br. 5, Koprivnica, 2004., str. 77–78. Usp. »Dogodjaji u Ricmanjima«, *Obzor*, Zagreb, 27. siječnja 1903.; »Dogodjaji u Ricmanjima«, *Obzor*, Zagreb, 5. veljače 1903.

⁴⁹ Fran Flego, prvak Narodne stranke u mjesnoj općini Buzet. Izabran je u vodstvo Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri 1902. Izabiran je zemaljskim zastupnikom te načelnikom Buzeta.

lbu na papu. Bukovec⁵⁰ je pisao, da bi svjetovni glavari imali dogovoriti se, i sporazumno i odlučno postupati. Moj pogovor u toj stvari u Krku.«⁵¹ Nisam uspio utvrditi Spinčićev govor u Krku.

Istog dana kada je održana sjednica Odbora Političkog društva *Naša sloga* piše o objavi dekreta Kongregacije od 5. kolovoza 1898. godine, ističući kako je krčki biskup Anton Mahnić uredio dogovorno i sporazumno sa svojim svećenstvom i odobrenjem Svete Stolice pitanje uporabe glagoljice u crkvama svoje biskupije. Pokojni tršćansko-koparski biskup Šterk, dodaje se, pribojavao se objaviti dekret, jer su ga iskustvo i poznavanje odnosa u njegovoj biskupiji navodili na oprez. On se, nastavlja se, pribojavao pogibeljnih posljedica za duševni mir većine pučanstva u biskupiji.⁵²

U sporazumu s hrvatsko-slovenskim zastupnicima Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri odlučilo je da se sastavi spomenica-molba za papu, o kojoj se govorilo na sjednici Odbora Političkog društva 23. travnja. Pregledana je i dopunjena od kanonika Frana Volarića⁵³ i »od jednoga drugoga velevriednoga svećenika biskupije Krčke«⁵⁴. Tiskana je hrvatskim i talijanskim jezikom u rujnu 1903. godine, upravo kada su Viktor Car i Ivan Pošćić uputili spomenicu Političkom društvu u kojoj se aktualiziralo potrebu većeg rada i djelovanja za pitanje liturgijskog jezika u bogoslužju. Spomenicu-molbu za papu Pija X. krajem siječnja i početkom veljače 1904., u ime Političkog društva, u Rim nose Andrija Stanger, zemaljski podkapetan Istre; Dinko Trinajstić, prisjednik Zemaljskog odbora Istre; Šime Kurelić, načelnik Pazina i Kazimir Jelušić, načelnik Kastva. O boravku i kontaktima u Rimu kod Svetog Oca, kontaktima s kardinalima i drugim crkvenim dostojanstvenicima spomenuta četvorica podnose izvješće predsjedništvu Političkog društva.

3. Izvješće Predsjedništvu Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri

Izvješće je zanimljivo za promatranje i uočavanje odnosa crkvenih velikodostojnika prema pitanju liturgijskog jezika. Izvjestitelji posebno primjećuju stajališta koja je iznio papa Pio X. Prema izvjestiteljima, papa navodi da opstanak staroslavenskog jezika ima mnogo neprijatelja, da je to pitanje teško riješiti i da sam crkveni vrh ne zna što učiniti, stoga da će

⁵⁰ Svećenik Fran Bukovec. O njemu: B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, str. 304.

⁵¹ HDA, *Građa o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50.

⁵² »Slavensko bogoslužje«, *NS*, 23. travnja 1903.

⁵³ Fran (Frane, Franjo) Volarić, kancelar krčke biskupije, kanonik, generalni vikar krčke biskupije. Prije imenovanja Antuna Mahnića (Anton Mahnić) krčkim biskupom 1896., postojala je kombinacija i s Franom Volarićem, ali tu su mogućnost, prema Spinčićevu navođenju, spriječili Volarićevi narodni i politički protivnici. Volarić se odlikovao kao poznavatelj glagoljice i staroslavenskog jezika, proučio je glagoljicu s povijesno-pravnog aspekta, istupao u obranu glagoljice, pisao u obranu glagoljice i staroslavenskog bogoslužja za hrvatske, talijanske i njemačke novine, sastavljao u vezi s glagoljicom i staroslavenskim jezikom spomenice za Svetu Stolicu. Uz Dragutina Parčića najviše je upravo Fran Volarić pridonio tomu da je u Krku biskup Mahnić pokrenuo utemeljenje *Staroslavenske akademije* za izučavanje i njegovanje staroslavenskog liturgijskog jezika, zatim za očuvanje glagoljske baštine te za izdavanje potrebnih crkvenih knjiga s tim u vezi. O F. Volariću: »Dr. Franjo Josip Volarić«, *NS*, 10. rujna 1908.; Anton BOZANIĆ, »Mahnićevo pastoralno djelovanje u krčkoj biskupiji«, *Mahnićev simpozij v Rimu*, str. 285–287, 297; ISTI, »Katoličko gibanje u Istri početkom 20. stoljeća«, *Istarska Danica 1993.*, Pazin, 1992., str. 79; V. SPINČIĆ, *Crnice iz hrvatske književne kulture Istre*, str. 74, 116–117.

⁵⁴ Nisam uspio utvrditi o kojoj je osobi riječ.

se tim problemom još baviti Kongregacija obreda. Predstavnici Političkog društva jasno su primijetili kako se Sveti Otac o problemu staroslavenskog jezika drukčije izjašnjava nego državni tajnik Svete Stolice Merry del Val. Druga iznesena papina stajališta bila su u skladu s uobičajenim nastupanjem crkvene hijerarhije. Tako je Pio X. suprotstavljene i neriješene odnose Talijana i Slavena u Istri tumačio posljedicom nacionalnog sukobljavanja, preporučio je odanost Svetoj Stolicu, poručio predstavnicima Političkog društva da budu strpljivi u postizanju traženog te da trebaju biti zadovoljni ako se ostvari ono »što nas ide malo po malo«. Dalje se u izvješću spominju crkveni glavari s kojima se razgovaralo, kao što su kardinali Antonio Agliardi, Domenico Ferrata i Mariano Rampolla, a istaknuti diplomati Lava XIII. Agliardi i Ferrata, navodi se, u razgovoru su se pokazali »skloni« predstavnicima Političkog društva. Kardinal Rampolla, nekadašnji državni tajnik Svete Stolice u vrijeme pontifikata Lava XIII., prema opažanju predstavnika Političkog društva, ostavio je dojam nezadovoljnog čovjeka. Zapažanje u vezi s Rampollom, a i njegovo reagiranje tijekom razgovora, moralo je biti povezano s održanim izborima za novog papu 1903. godine, kada je austrijski car, služeći se starim pravom katoličkih monarha, uložio veto na mogući Rampollin izbor. Također Pio X, kao novi papa, za državnog tajnika nije potvrdio Rampollu, već će to mjesto zauzeti Merry del Val. U izvješću se Političkog društva konstatira i utjecaj austrijske diplomacije pri Svetoj Stolicu.⁵⁵

Kod državnog tajnika Svete Stolice predstavnici Političkog društva bili su 1. veljače. Nakon što su državnom tajniku priopćili svrhu dolaska, »odvrti on prilično odrješito, da nije trebalo radi toga doći, jer da je pitanje o uporabi staroslavenskoga jezika jur konačno odlučeno po kongregaciji za sv. obrede. Spominjao je ustanovu o 30 godinama, i rekao da Njemci, Francezi, Talijani itd. imadu latinski obredovni jezik, samo da bi mi (njeki Slaveni) htjeli imati drugčije. Na razne naše prigovore izjavio je, da se mora paziti i nastojati o obćenitom a ne partikularnom interesu crkve, te da previd odluke kongregacije neće biti pripušten. Dodade, da nezna hoćemo li moći biti primljeni od sv. oca; u ostalom da će on govoriti, i učiniti kako bude sv. otac odredio. Mi ostadosmo pri zahtjevu, da budemo pripušteni k papi, te pustismo kod državnoga tajnika prevod spomenice, da se sa istom upoznade. On reče da će ju i sv. ocu dati na uvid. Držanje državnoga tajnika učinilo je na nas sve, osobito na našega pratioca Monsignora Friša,⁵⁶ očevidno neugodan utisak, tako da smo odmah podvojili, da li ćemo biti primljeni u audienciju in merito. Neposredno prije nas bio je kod državnoga tajnika austro-ugarski poslanik kod sv. Stolice grof Szecczen.

⁵⁵ V. SPINČIĆ, *Slavensko bogoslužje u Istri*, str. 82–127. Usput: »Il Concistoro ed i nuovi cardinali Jacobini-Ferrata-Agliardi-Cretoni (Carteggio speciale del 'Piccolo della sera') Roma 21.«, *Il Piccolo della sera*, 22. giugno 1896.; Oskar KÖHLER, »Uvod: svjetski plan Lava XIII: cilj i metode«, *Velika povijest Crkve*, (ur. Hubert JEDIN), sv. VI/2, Zagreb, 1981., str. 14, 17, 23–24; Erika WEINZIERL, »2. poglavlje: napetosti u Austro-Ugarskoj Monarhiji 1878.–1914.«, *Velika povijest Crkve*, str. 48–49, 52–53; Mario BENDISCIOLI, »5. poglavlje: talijanski katolici između Vatikana i Kvirinala – 'non expedit' za vrijeme Lava XIII«, *Velika povijest Crkve*, str. 92; Roger AUBERT, »Uvod: Pio X, konzervativni papa reforme«, *Velika povijest Crkve*, str. 362–364; Ivan ARMANDA, »Smrt pape Pija X. i izbor Benedikta XV. u ozračju početka Prvoga svjetskoga rata«, *Studia lexicographica*, god. 8, br. 1(14), Zagreb, 2014., str. 83–88.

⁵⁶ Kanonik Andrija Friš bio je pratitelj predstavnicima Političkog društva u Rimu i davao im upute prilikom raznih kontakata i posjeta crkvenim velikodostojnicima. On je bio član Hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu. Makso PELOZA, »Značenje rada Franje Račkog u rimskim i talijanskim arhivima i bibliotekama za razvoj hrvatske historiografije«, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 9, Zagreb, 1979., str. 174, 179.

Dolazi obično utorak, a sad bijaše ponedjeljak. Posjetismo za tim stožernike *Agliardi* (1. febrara), *Ferrata* (2. febrara), *Rampolla* (3. febrara), te pustismo kod svakoga po jedan iztisak prevoda spomenice. *Agliardi* i *Ferrata* pokazali su nam se nekako skloni, osobito *Agliardi* koji je bio vrlo prijazan kao kakav naš osobni prijatelj; ali su naglasili da imade mnogo poteškoća i zaprieka u tom našem pitanju. Među neprijatelji u tom obziru spomenuo je *Agliardi* izrično i austrijsku vladu. *Ferrata* je spomenuo, da se crkva ni sama nezna kako držati u tom, jer da je austrijska vlada jednom sklona a drugi put protivna glagoljici. *Agliardi* je između ostalog izjavio: »Slaveni su bolji kršćani nego li naši Taliomani. Spominjao je pokojnoga biskupa *Strka* kao čovjeka bez energije, i hvalio biskupa *Nagla* kao inteligentna čovjeka, od kojega se može mnogo nadati.« Prema izvještavanju predstavnika Političkog društva, na njih je kardinal *Rampolla* ostavio dojam nezadovoljnog čovjeka: »On nam je kazao, da se je sada posvetio izključivo učenju, te da u te stvari neulazi; a u ostalom da će sv. otac papa 'u svojoj mudrosti' (naglašeno) znati odrediti shodna. Mi ga zamolismo da nam bude prijazan, ako dodje predmet u kongregaciju, a on to obeća.« Predstavnicima Političkog društva 4. veljače morali su ponovno otići na razgovor k državnom tajniku. Unutar delegacije Političkog društva ponadali su se tada da bi ipak moglo doći do službene audijencije što se nije dogodilo: »On nam je kazao, da, *pošto je pitanje o kojem radi naša spomenica jur riješeno*, nemože biti pripušteno naše odaslanstvo u tu svrhu, ali da će sv. ocu biti drago, da nas vidi ako to želimo. Na naš upit, ako možemo ipak, i bez da predamo spomenicu sv. ocu, o njoj s njim govoriti, reče da ne ni rieči, jer da nećemo imati pak audijencije, dakle da se o tom nemože govoriti ništa. Pošto smo predviđjali takav odgovor, bili smo jurve međusobno zaključili, da iz oportuniteta idemo u privatnu audijenciju; pa kad smo državnomu tajniku rekli, da želimo ipak da budemo primljeni u privatnu audijenciju«. Propusnicu za odlazak Papi dobili su za iduću dan 5. veljače u 11 ³/₄ sata: »Iduć k papi sretosmo *Agliardi*-a, vraćajućega se iz Vatikana. Došav u papine pred-sobe malo prije utanačene ure, bili smo k njemu pripušteni oko 12 sati. Ovršiv obredne poklone, pozvao nas je da sjednemo, te nas je upitao kako ide kod nas. Naš predvoditelj *Dr. Stanger* mu odgovori odmah, da našem narodu ide slabo, jer da nejma nigdje nikakva protektora; stade mu risati u kratko nevolje našega pučanstva, te nepravice koje mu se nanašaju sa svih strana, i naglasi, da su naši najveći neprijatelji Talijani, koji nam nedaju ni prava ni mira ni u kući ni u crkvi. Sv. otac odvrati, da je to posljedica narodnoga trvenja, i upita da li je tomu kriva i naša vlada, a *Dr. Stanger* mu odgovori: Da, Vaša Svetosti, u najvećem dielu! Sv. otac to glavom potvrdi. Na našu primjetbu, da je pod *Mljetačkom* vladom u narodnom pogledu bilo za nas bolje, pritvrdi on, veleć, da je *Mljetačka* republika išla za drugim svrhama. Na to svede sam razgovor na povod našega dolazka, te izjavi, *da pitanje staroslavenskoga jezika nije još konačno riješeno, i da će se kongregacija obreda još tim baviti*. To pitanje da imade mnogo neprijatelja, te je teško riešiti ga, i za to da crkva sama nezna kako bi učinila; ali da se uzdajmo u Boga, da ostanemo odani sv. stolici, te da ako i ne na skoro i na jednom, da će malo po malo biti bolje; neka budemo uztrpljivi, i neka budemo zadovoljni da dobijemo što nas ide malo po malo. Uputi nas, nek spomenicu predademo državnomu tajniku u svrhu da ju ovaj prosliedi kongregaciji obreda. Podieliv blagoslov nam i našim, odpusti nas.«⁵⁷ Odgovor iz Rima Političko društvo nije dobilo.

⁵⁷ V. SPINČIĆ, *Slavensko bogoslužje u Istri*, str. 120–127, 193–214.

Zalaganje za slavensko bogoslužje i glagoljicu vodilo je nacionalne prvake prema Rimu, prema Svetoj Stolici, od koje se očekivalo rješavanje pitanja liturgijskog jezika u korist Hrvata i Slovenaca. Kod pripadnika mlađeg naraštaja javnih radnika bilo je drukčije. S upućenim primjedbama nacionalnom vodstvu – jer da je ono nedovoljno aktivno u rješavanju pitanja liturgijskog jezika u bogoslužju – želi se utjecati na njega da se u svojim prijedlozima i zahtjevima radikalizira i krene u jedan odlučniji rad. To je bila namjera koja se željela postići spomenicom iz rujna 1903. godine. Međutim, kritike vodstva pokreta za nedovoljnom aktivnosti nisu utemeljene, smatram ih dvojbenim, kako u vezi pitanja liturgijskog jezika tako i u vezi drugih pitanja koja su kritičari pokretali u spomenici. Pritom svakako postoji u pozadini utjecaj Narodnog pokreta u Banovini i *Novog lista* Frana Supila, koji djeluju na mlađu generaciju ali i druge, na kritičke stavove i razmišljanja o načinu rada i djelovanja nacionalnog vodstva kada su u pitanju nacionalni zahtjevi. Vodstvo je nacionalnog pokreta svjesno radikalizacije na terenu, koja nije zahvaćala samo mlađu generaciju. To se uočava u Spinčićevu zapisu koji se odnosio na sjednicu Odbora Političkog društva održanu 23. travnja 1903., gdje se spominje slučaj slovenskog mjesta Ricmanje, a službena objava dekreta Kongregacije obreda iz 1898., dekreta koji je objavio tršćanski biskup Nagl krajem ožujka 1903., pojačavat će napetosti i suprotnosti. Vjekoslav Spinčić piše – već je navedeno – kako razni pojedinci misle da je samim time što je biskup dao objaviti dekret iz 1898., pokazao svoje protivljenje *slavenskom jeziku* u bogoslužju. Isto tako ističe da mnogi – a među njima i Fran Flego, narodni prvak iz Buzeta – govore da će se sada nakon objave dekreta iz 1898. godine i drugi ugledati na Ricmanje. Radikalizaciju u stajalištima i razmišljanjima svakako treba promatrati u pogledima i pisanju *Barbe Tončića*, tj. Viktora Cara, u njegovu neobjavljenom tekstu. U zamišljenom razgovoru Tončića i porečkog biskupa, Tončić je spočitavao biskupu proganjanje materinskog jezika u crkvama i nametanje latinskog, te da će zbog toga malo-pomalo crkve ostati napuštene, a puk ostati kod kuće i tamo moliti dragog Boga. Takva radikalna mogućnost zaista će se i ostvariti kada će doći do masovnog napuštanja crkava tijekom održavanja misnog obreda – na Istarskom Krasu i u središnjoj Istri – nakon što je 1909. godine tršćansko-koparski biskup Nagl dao objaviti dekret iz 1906. godine. Radikalizacija u stavovima i pogledima u vezi liturgijskog jezika tako neće ostati samo na pripadnicima mlađeg naraštaja nego će se izraziti i kod mnogih drugih.⁵⁸

Pitanje slavenskog jezika u bogoslužju i pitanje glagoljice bilo je stalno prisutno u političkoj stvarnosti Hrvata i Slovenaca u Istri.⁵⁹ Političko društvo povodom tog pitanja, ali i

⁵⁸ *Isto.*

⁵⁹ U vezi pitanja liturgijskog jezika npr.: »Skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri«, *NS*, 14. prosinca 1905.; »Sastanak pouzdanika u Puli«, *NS*, 21. ožujka 1907.; »Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri«, *NS*, 2. srpnja 1908.; »Na obranu našeg jezika. Velika skupština u Pazinu.«, *NS*, 23. prosinca 1909.; »Govori Dr. Dinko Trinajstić«, *NS*, 23. prosinca 1909.; V. SPINČIĆ, *Slavensko bogoslužje u Istri*, str. 120–126, 193–259. Nakon poslanice biskupa Nagla od 18. listopada 1909., odnosno nakon službenog objavljivanja dekreta *Arces de liturgico* od 18. prosinca 1906., kojim se obznanjuje da je u tršćansko-koparskoj biskupiji, osim Kastavskog dekanata, liturgijski jezik latinski, dolazi do reakcija na Krasu i u središnjoj Istri, do napuštanja crkava tijekom misnoga obreda, a Političko društvo odlučilo je reagirati sazivom skupštine na kojoj će se u Pazinu 19. prosinca okupiti oko 1000 ljudi. Nakon održane skupštine dolazi do razmjene pisama između biskupa Nagla i potpredsjednika Političkoga društva Šime Kurelića s izraženim suprotstavljenim stajalištima i tumačenjima. Spinčić je objašnjavao sazivanje skupštine, koju je otvorio i vodio novoizabrani predsjednik Političkoga društva Matko Mandić. Reakcije koje su nastale u povodu

drugih problema, pokreće niz javnih sastanaka i skupština. Može se govoriti o pokrenutom skupštinskom pokretu u Istri na početku 20. stoljeća zbog aktualnog pitanja liturgijskog jezika, kao i zbog drugih problema kojima se Političko društvo bavilo.⁶⁰

Na kraju svoje knjige Spinčić navodi zanimljivo svjedočanstvo. Nakon službenog objavljenog dekreta *Acres de liturgico* i zbivanja na Krasu te u središnjoj Istri poduzeli su se »privatni koraci« u cilju rješavanja pitanja liturgijskog jezika, krenulo se putem privatnih kontakata i došlo »k najvišim odgovornim predstavnikom države, koji će pak sa svoje strane posredovati kod crkvenih oblasti. Dekret 'Acres' može se sada, ako ne ukinuti, a ono bar obustaviti«. Spinčić navodi: »Bilo se je (28. I. 1910.) kod najviših odgovornih predstavnika države, razložilo njim stanje stvari i dalo njim dotadanih spomenica; a ovi su sa svoje strane izjavili, da se je sve radilo bez ikakva njihova znanja, da se na odlučujućih mjestih države nije već protivno slavenskoj službi Božjoj kako se jedno vrieme bijaše, da razumiju ogorčenje naroda, da valja narodu ostaviti što je njegovo, da mu se nesmije dirati u njegove svetinje, i da će oni u tom smislu uzraditi kod Sv. Stolice«. Također da je i sam biskup Nagl, koji je u tršćansko-koparskoj biskupiji na svu silu želio uništiti »slavensku službu Božju«, kako ju je na veliku štetu katoličke vjere, skoro posve uništio sada već pokojni biskup Flapp u porečko-pulskoj biskupiji, »kao da je kasnije, došav za koadjutora u Beč (Tu je bio postao i nadbiskup i kardinal, a tu je i preminuo), zagovarao, da se narodu pusti odnosno dade što je njegovo. Privremeni mu nasljednik, preč. prošt Franjo Petronio,

službene objave dekreta *Acres de liturgico* nisu mogle, prema Spinčićevu obrazlaganju, ostati bez utjecaja na samo Političko društvo, »koje je dužno i po svojim pravilima da se zauzme za sva prava naroda, a takovo je također pravo na slavensko bogoslužje, pa makar bila to crkvena stvar«. Takvo Spinčićevo objašnjenje bitno je za razumijevanje stajališta istarskih narodnjaka, gdje je nacionalno pitanje shvaćeno u najširem smislu, tj. da ono obuhvaća društveno-politička, pravna, gospodarska, kulturna i vjerska pitanja, kao što je bilo pitanje liturgijskoga jezika. Na tom je tragu i stav iznesen na sastanku pouzdanika Narodne stranke u Puli početkom ožujka 1907., kada se ustvrdilo da je *slavensko bogoslužje* pravo čitavog naroda te da se za njegovo moraju zauzeti i svećenici i svjetovnjaci. Značajno je daljnje Spinčićevo navođenje povodom skupštine u Pazinu 19. prosinca, da su dušobrižnici znali kako bi bilo na štetu vjere i Crkve, »i da bi izgubili kod naroda« kada bi pristali uz biskupa Nagla, koji je čvrsto stajao na provođenju papinskog dekreta i koji je okarakterizirao modernistima one svećenike koji ga nisu, »jer nisu mogli«, provodili, te da je biskup neosnovano tvrdio da su novine »i naši muževi narod razdražili«. Osuda tzv. modernizma, odnosno ovdje spomenuta optužba za modernizam, koju Spinčić nije detaljnije obrazlagao, proizlazila je iz dekreta *Lamentabili sane exitu* od 17. srpnja 1907. te enciklike *Pascendi dominici gregis* od 8. rujna 1907., ali se ona istodobno mora povezivati s provođenjem tadašnjih liturgijskih reformi u cjelini, mora se povezivati s cjelokupnim reformnim nastojanjima koja je provodio Pio X. Osuda tzv. modernizma u unutrašnjem životu Crkve dovest će do teške krize. Bernhard STASIEWSKI, »11. poglavlje: katolicizam u slavenskom svijetu do 1914.«, *Velika povijest Crkve*, str. 165; Roger AUBERT, »Prvi odsjek: reforme Pija X.«, *Velika povijest Crkve*, str. 374–398; ISTI, »Drugi odsjek: modernistička kriza«, *Velika povijest Crkve*, str. 399–456. Na skupštini u Pazinu Dinko Trinajstić prisjećao se svog posjeta papi Piju X. 1904., i pritom se pozivao na svjedočanstvo onih koji su bili s njime u poslanstvu: »Tamo je čuo iz ustiju ljudi, koji su posve blizu svetom Ocu, da je *političkih razloga, rad kojih se mora kadgod odlučiti drugačije, nego li bi se odlučilo, kad onih upliva nebi bilo*«. Očito je Trinajstić podrazumijevao utjecaj austrijske diplomacije pri Svetoj Stolici. U dogovoru sa skupštinom Političkog društva za Hrvance i Slovence u Istri održanom u Pazinu 19. prosinca, upućivana je tijekom 1910. od raznih istarskih općina »Spomenica i molba za slavensku službu božju u Tršćansko-koparskoj i Porečko-pulskoj biskupiji«, papi Piju X. Spomenica je tiskana u Puli početkom 1910. *Svetomu ocu papi Piju X. Spomenica i molba za slavensku službu Božju u Tršćansko-koparskoj i Porečko-pulskoj biskupiji = Al beatissimo padre papa Pio X. Memoriale e supplica per la liturgia slava nelle diocesi di Trieste-Capodistria e Parenzo-Pola*, Tiskara Laginja i drug., Pula. – Tipografia Laginja & Cie., Pola, 1910., str. 1–53.

⁶⁰ Čitav niz skupština i javnih sastanaka održano je 1906. i početkom 1907., kako bi se dala potpora donošenju novog izbornog zakona za bečki parlament.

Talijan, nije htjeo pod nipošto siliti provedenja dekreta 'Acres', već je samo upućivao i svećenike i svjetovnjake, nek se izravno obraćaju u Rim«. ⁶¹

Riječ je kako navodi Spinčić, o momentima koji upućuju u nekom smislu na popuštanje pritiska što se tiče liturgijskog jezika, na popuštanje u dosljednoj primjeni dekreta *Acres de liturgico*. Moralo je to proizlaziti iz sveukupnih političkih prilika u samoj Monarhiji ali i položaja Monarhije prema susjednim državama u godinama napetosti pred Prvi svjetski rat. Ali isto tako jedinstven nastup istarskih narodnjaka, kada su zajednički nastupali u pogledu liturgijskog jezika i svjetovnjaci i svećenici, jedinstveno su nastupali na sastancima Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, kao i preko njegove aktivnosti i zalaganja koje je to društvo provodilo, sve je to moralo ostaviti traga i utjecaja i na krugove u Beču i na one u Rimu. Očito je i to da je Spinčić kao predstavnik istarskih Hrvata i Slovenaca u bečkom parlamentu u akciju posredništva oko pitanja liturgijskog jezika bio upućen, pa i sudjelovao u akciji, i da je on – kao i Političko društvo – pridonio ublažavanju stava kada je riječ o provođenju spomenutog dekreta.

4. *Spomenica mladih i utvrđivanje političke organizacije nacionalnog pokreta*

Istarskim su narodnjacima tada bili značajni pripadnici mlađe generacije kao spomenuti Fran Brnčić. Među dokumentima Spinčićeve ostavštine nailazimo na reakcije, razmišljanja Frana Brnčića o mogućnosti kako bi se premjestio iz Trsta u Istru, kako bi se angažirao u radu Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri te bio kandidatom za saborskog zastupnika. Ali Brnčić se u svojem pisanju i kritički odnosio prema nacionalnom vodstvu, postavljao uvjete svog mogućeg prelaska u Istru. Spinčić u jednoj zabilješci citira završni dio Brnčićeva pisma upućenog 6. studenoga 1903. godine ujaku Matku Mandiću. U pismu Brnčić podupire zahtjeve iznesene u spomenici upućenoj u rujnu Političkom društvu: »Rekoh gori da nemogu zapustiti pisarnu Dra. Gregorina⁶² bez njegove privole, odnosno dok mi nenadje nasljednika. Nu ja sam pripravan napustiti i žrtvovati sve obzire, koji me danas vežu na osobu Dra. Gregorina, i *stante pede* mu odkazati službu i otići na ono mjesto i u onu službu, kako to odredi odbor polit. druž. za Hrvate u Istri, ali pod uvjetom, da taj odbor realizira sve zahtjeve sadržane u znanoj vam spomenici. Osvjedočen sam da bi se i Dr. Pošćić u tom slučaju bez oklevanja odazvao zahtjevu odnosno želji pol. društva te otišao u Motovun.« Spinčić u zabilješci ističe da je I. Pošćić 2. studenog 1903. pisao D.

---

⁶¹ Biskup Nagl odlazi u Beč ubrzo nakon zbivanja na Krasu i u središnjoj Istri, pa je tako već 1910. pomoćnim biskupom nadbiskupa Grusche (Joseph Anton Gruscha). Nakon smrti bečkog nadbiskupa Grusche 1911., postao je nadbiskup u Beču. Ubrzo je imenovan kardinalom. Umro je u Beču 1913. Poslije Naglova odlaska u Beč, tršćanskom biskupijom privremeno je upravljao kapitularni vikar prepošt Francesco Petronio. B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, str. 301–302. Vjekoslav Spinčić u svojoj knjizi završava optimistički: »Pitanja slavenskog bogoslužja u Istri ne smatra rješanim. Bit će neprijatelja našega naroda, koji će nastojati, da se uništi i ono slavenskoga bogoslužja u Istri, što ga se je još očuvalo; s toga treba da svi naši bdiju i da budu na oprezu neprestano. S druge strane: što nam je nasilno ili lukavostju ili budi kojim drugim načinom, bez ikakve naše krivnje, oduzeto, to se nejma smatrati izgubljenim, to valja zahtjevati natrag, za to se valja svimi silami zauzimati.« V. SPINČIĆ, *Slavensko bogoslužje u Istri*, str. 255–259.

⁶² Gustav Gregorin, slovenski odvjetnik u Trstu i jedan od voditelja Političkog društva Edinost. O njemu: J. KRAMAR, *Narodna prebujna istrskih Slovencev*, str. 47, 63, 66, 126, 132, 136–141.

Trinajstiću o tome kako ne može nikako u Motovun iz osobnih razloga.⁶³ Spominje istu činjenicu kao u prethodno navedenom zapisu ranije u tekstu, da se Ivana Pošćića pozvalo »za Motovun odnosno Buzet«, na što nije pristao. Konstatira da se pozvalo Frana Brnčića »za Pazin, ili Motovun«, ali ni on nije pristao. Već da je prije zvao Šime Kurelić⁶⁴ u svoju kancelariju u Pazinu Josipa Flegu, ali je i on negativno odgovorio.⁶⁵

Kombinacija s Franom Brnčićem kako bi prešao u Pazin aktualna je bila i iduće 1904. godine. On iz Trsta 20. svibnja 1904. piše najvjerojatnije Dinku Trinajstiću ili možda Šimi Kureliću. Sačuvano pismo nije izričito naslovljeno. Izrazio se pritom veoma kritički prema vodstvu Političkog društva, odnosno prema vodstvu Narodne stranke. Spočitavao je stranci ništa manje nego s jedne strane »terorizam«, a s druge »protekcijonizam«. Brnčić je i u tom pismu izrazio potporu spomenici iz rujna 1903. godine, upućenu Političkom društvu:

»Obziri, koji su me dosad vezali na pisarnu Dr. Gregorina obstoje i danas, nu stvar bi se ipak dala urediti i to na slijedeći način: kad sam putovao u Dalmaciju, govorio sam u Puli sa Dr. Wilfanom,⁶⁶ koji mi je kazao, da će u jeseni zapustiti pisarnu Dra. Laginje, da je tu svoju stalnu odluku priobćio Dru. Laginji i da će doći u Trst pa ako ne nadje mjesta u kakvoj slov. pisarni, da će stupiti u pisarnu kojeg talijanskog odvjetnika. Ako bi dakle Dr. Wilfan htio stupiti u pisarnu Dr. Gregorina – o čemu ne dvojim – i ako bi se s njime zadovoljio Dr. Gregorin, onda sam ja slobodan te mogu k Vama doći. Jedini prigovor, koga bi mogao Dr. Gregorin učiniti bio bi taj, da sam ja ovlašten od odvjetničke komore, da ga zastupam i pred kolegijalnim sudištima, dočim Dr. Wilfan nema još propisane prakse a da bi mu se moglo podijeliti rečeno ovlaštenje.

Ujac Mate preuzeo je tu zadaću, da sklone Dr. Gregorina na tu promjenu a ako on pristane pisati ću ja Dr. Wilfanu i onda bi došao jednu nedjelju u Pazin, da se konačno dogovorimo. Čim dakle štogod stalna doznam, javiti ću Vam.

Primjećujem pak Već sada, da ako dodjem u Pazin u Vašu pisarnu, da ću doći izključivo i samo kao Vaš koncipijent a podnipošto ne kao tajnik pol. društva za Hrvate i Slovence u Istri. Ja sam i ovdje tajnik pol. društva 'Edinost' i pomažem ovdašnjim Slovincima u 4 vrlo važnim društvima i dok budem živ i mogao, raditi ću oko napretka našega naroda; nu danas i u ovim prilikama nebi podnipošto hotio latiti se tajništva istarskog pol. društva, dok se isto i cijela narodna stranka naša u Istri ne reorganizira u smislu predloga sadržanih u spomenici od mjeseca septembra 1903. koje sadržaj Vam je bez dvojbe poznat i koju je odbor na jednoj sjednici obdržavanoj o Božiću bacio prezirno u koš. Raditi ću makar na svoju ruku ali da pomažem tjerati voz, koji danomice natrag ide – to se ipak od mene ne može zahtjevati. Može biti ćete me smatrati pesimistom, nu ja sam o tome duboko uvjeren, da danomice u Istri nazadujemo a o tome je uvjerenost i mnogo drugih inače jako odličnih

⁶³ HDA, *Građa o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50.

⁶⁴ Šime Kurelić, dugogodišnji načelnik, odnosno glavar mjesne općine Pazin. O Š. Kureliću vidi: Galiano LABINJAN, »Dr. Šime Kurelić – glavar mjesne općine Pazin od 1898. do 1918. godine«, *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, (gl. ur. Josip ŠIKLIĆ), Pazin, 1999., str. 43–59.

⁶⁵ HDA, *Građa o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50.

⁶⁶ Josip Wilfan radio je kao koncipijent u advokatskoj kancelariji Matka Laginje u Puli. Usp. Lj. BURŠIĆ, »Hrvatski advokati u Istri i Liburniji«, str. 209; Egon PELIKAN, »Wilfan (Vilfan), Josip«, *Istarska enciklopedija* (ur. Miroslav BERTOŠA – Robert MATIJAŠIĆ), Zagreb, 2005., str. 896.

istarskih rodoljuba i dok se naša narodna stranka ne reorganizira i dok se iz nje ne iztriebi s jedne strane terorizam a s druge strane protekcionizam i ne uvede u stranku međusobno povjerenje članova lišeno svakog osobnog kultusa – dotle velim neće se moći govoriti o napretku.«⁶⁷

S obzirom na kritike na koje sam nailazio u dokumentima ili u iščitavanju novinskih članaka, posljednje Brnčićeve konstatacije jedna su od najoštrijih primjedaba upućenih nacionalnom vodstvu.

Kako razumjeti oštre ocjene Frana Brnčića? Ono što namjeravam istaknuti odnosi se na riječi Vjekoslava Spinčića na ustanovnoj skupštini Političkog društva 1902. godine, kada je izabran za predsjednika. Tada se zauzeo za »zapt« i »posluh«, tj. za potrebu discipline i posluha u redovima Narodne stranke,⁶⁸ očito podrazumijevajući to uvjetima uspješnog funkcioniranja i djelovanja političke organizacije kojom će se lakše ostvarivati ciljevi nacionalnog pokreta: politički, nacionalni, gospodarski, kulturni. S obzirom na formiranje neke stranačke organizacije i njezino uspješno djelovanje, takvo bi Spinčićevo reagiranje bilo uobičajeno. U smislu učvršćivanja stranačke organizacije, težnje za stranačkom disciplinom, moglo je kod pripadnika mlađeg naraštaja stvarati nezadovoljstvo. Problem učvršćivanja Narodne stranke u Istri na prijelomu stoljeća, utvrđivanje na terenu njezine političke organizacije, sporo se odvijalo,⁶⁹ a to je moglo dovesti do postavljanja pitanja o učinkovitosti rada i postizanja postavljenih ciljeva, što se opet moglo odraziti na slabljenje utjecaja te pozicija političke organizacije i nacionalnih prava. U pogledu ekonomskih, odnosno financijskih uvjeta, istarski su narodnjaci bili u slabijim pozicijama u odnosu na talijanske liberalne. Mislim da su svoju slabiju ekonomsku ili financijsku snagu pokušavali nadomjestiti namjerama da se postigne jedna čvrsto izgrađena stranačka organizacija. U posve općenitom smislu, težnja za čvrstom i snažnom organizacijom proizlazila je iz namjera istarskih narodnjaka kako bi prevladali probleme pokreta na prijelazu stoljeća. Problem s utvrđivanjem te izgradnjom stranačke organizacije i dalje postoji da bi i samo isticanje potrebe discipline i posluha u redovima Narodne stranke ukazivalo na težnju da se i ostvari jedna stabilna organizacija, ali ne i to da se radi o utemeljenosti kritike kako je riječ o *terorizmu* ili *protekcionizmu* u radu nacionalnog vodstva. Izrečene kvalifikacije Frana Brnčića ne izražavaju stvarno stanje. One su nastale kao reakcija pripadnika mlađih radikalnijih i liberalno usmjerenih na težnje nacionalnog vodstva da se jačanjem te izgradnjom čvrste i stabilne Narodne stranke oživotvori jedna djelotvorna politička organizacija, a u pozadini borbenijeg i žešćeg pristupa mlađih u zahtjevima nalazi se utjecaj Narodnog pokreta u Banovini Hrvatskoj. Vidi se prema pisanju *Naše sloge* koja je prikazala izvješće tajnika Gjura Červara na godišnjoj skupštini Političkog društva u Pazinu 7. travnja da problem s utvrđivanjem političke organizacije postoji. U tajnikovu izvješću može se primijetiti određena inten-

---

⁶⁷ HDA, *Grada o političkim društvima Istre i Naša sloga*, kutija 50

⁶⁸ »Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri«, *NS*, 12. svibnja 1902.

⁶⁹ Već na početku svoje aktivnosti Političko društvo susreće se s problemom utvrđivanja organizacije na terenu – tako je postojao problem s imenovanjem društvenih povjerenika. D. Trinajstić u pismu V. Spinčiću 11. listopada 1902. kao da se pritužuje povodom toga: »Od svih političkih odbornika još nije niti jedan predložio povjerenike iz svog kotara. Pak da ćemo napried uz takve odnošaje?!« Ž. KLAJČ, »Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca«, str. 59.

cija da treba razumjeti nacionalno vodstvo u Istri zbog složenih prilika u kojima je ono djelovalo. To može biti istodobno reakcija na kritike ili pokušaj odbacivanja upućenih primjedaba Odboru Političkog društva, jer bi upravo ti nepovoljni uvjeti određivali i utjecali na rad i djelovanje nacionalnih prvaka.⁷⁰

Pismo Frana Brnčića od 20. svibnja 1904. godine dolazi neposredno nakon skupštine u Boljunu 10. travnja 1904., na kojoj su se stajališta, i to pogotovo istupima Stjepana Radića i njegovim pisanjem u *Novom listu*, još više polarizirala u odnosu na nacionalno vodstvo. Mislim da se može zaključivati da je za nastalu i vođenu polemiku preko *Novog lista*, *Narodnog lista*, *Obzora*, Fran Brnčić morao znati.⁷¹

Ipak su se odnosi Frana Brnčića prema vodstvu Političkog društva u godinama pred svjetski rat bili promijenili. Morali su to biti odnosi prilagođavanja pa i razumijevanja.⁷²

U *Spomenici mladih* predbacuje se da općinski načelnici i tajnici »deru narod, ili su pre-despotični« te se zahtijeva da se kontroliraju, odnosno nadziru općine. Aktualizira se i u tom smislu organizacija Narodne stranke te da se politička organizacija, Političko društvo za Hrvata i Slovence u Istri organizira.

Takve su konstatacije u prvom redu proizlazile iz negativnih, po istarske narodnjake, općinskih izbora u Tinjanu održanih u rujnu 1902., te u siječnju i ožujku 1903. godine, kada su oni izgubili tu općinu nakon što su bili na kraju 19. stoljeća pobijedili na nekoliko posljednjih izbora. Hrvatski su kritičari, u prvom redu *Obzorovi* dopisnici, vodstvu Političkog društva spočitavali pasivnost, zbog čega da dolazi do gubitka hrvatskoga utjecaja u istarskim općinama. Međutim, Narodna stranka će krajem 1903. godine pobijediti u općini Roč, u kojoj nikad nije osvojila općinsku upravu i tako na neki način u središnjoj Istri nadoknaditi gubitak općine Tinjan. S obzirom na dugogodišnju talijansku općinsku upravu u Roču, izborni poraz 1903. godine na talijanskoj je strani primljen s velikim izne-

⁷⁰ »Taj odbor naprtio si je teško breme, jer uzev u obzir, da istarski političari moraju da se posvete podučavanju naroda i proučavanju njegovih potreba; da je dobar dio našeg naroda nepismen, što otežuje rad odbora, i konačno, da su komunikacije u Istri između pojedinih krajeva toli loše, da teško obći jedan s drugim.« Červar je govorio i o problemu utvrđivanja i jačanja Političkog društva kao organizacije na terenu: »Povjerenici morali bi javiti odboru svaku promjenu koja nastane u njihovom kotaru ili obćini te ujedno izvjestiti koji li su razlozi tim promjenam i kako bi se eventualno moglo doskočiti u jednom ili drugom slučaju pojedincu, obćini, kotaru itd. Tim će doduše narasti posao odboru, ali će on stalno rado preuzeti taj posao, jer će znati, da radi za boljak i napredak hrvatskog i slovenskog naroda i naše krasne i mile Istre.« »Glavna skupština političkog društva za Hrvate i Slovence Istre«, *NS*, 21. travnja 1904.

⁷¹ Ž. KLAJČIĆ, »Skupština u Boljunu«, str. 87–112.

⁷² F. Brnčić će naime biti kandidatom Političkog društva za ispražnjeno mjesto zastupnika seoskih općina Kotskog kapetanata Volosko, za ispražnjeno mjesto u Istarskom saboru. Odbor Političkog društva objavljuje 18. veljače 1912. proglaš kandidature Frana Brnčića odvjetnika u Trstu. Međutim, suprotno od Brnčića, promijenit će se potpuno odnos spomenutog Gjure Červara prema Političkom društvu, koji će postati kritičar nacionalnog vodstva. Tada više neće biti u pitanju zastoj u razvoju nacionalnog pokreta kao na prijelomu stoljeća, već će se unutar hrvatskih i slovenskih nacionalnih redova u Istri pojaviti oponenti nove zemaljske izborne reforme donesene 1908., da bi se u godinama neposredno pred svjetski rat unutar Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri sve više izražavale idejne razlike. Opširnije vidi: Vjekoslav BRATULIĆ, »Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda«, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, str. 289–334; ISTI, »Zapisnici sjednica 'Hrvatsko-slovenskog kluba' zastupnika u Istarskom saboru 1901–1909«, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 14, Rijeka, 1969., str. 350–384; Željko KLAJČIĆ, »Prilog polemici o uspostavljanju Carske kraljevske učiteljske škole u Kastvu«, *Zbornik Kastavštine*, knj. 17, Kastav, 2009., str. 37–48, 51–52.

nađenjem, a mogli bismo ga uspoređivati s iznenađenjem na hrvatskoj strani kada su na izborima iste godine u Tinjanu poraženi hrvatski narodnjaci.⁷³

U pogledu kritičnosti s obzirom na općinske prilike, podnositelji spomenice iz rujna 1903. godine podudaraju se s kritikama iznesenima u *Obzoru* protiv Političkog društva, s tim da podnositelji spomenice aktualiziraju izričito i gospodarski čimbenik, odnosno gospodarsku organizaciju.

Pitanje kontrole ili nadzora nad općinama, koje se pokreće u spomenici, ukazuje na to da stranačka organizacija još nije utvrđena a ni izgrađena na terenu. To je zaista moglo dovesti do slučajeva monopolizacije pojedinaca na terenu u vlastitoj aktivnosti, kao na primjeru općinskih izbora u Tinjanu.⁷⁴ Ali zahtjeve za nadzorom nad općinama te da se Narodna stranka bolje organizira i učvrsti na terenu, promatram kao suprotnost konstatacijama Frana Brnčića, koji je zahtijevao da se iz stranke izbaci »s jedne strane terorizam a s druge strane protekcionizam«, kao da je vodstvo nacionalnog pokreta bilo tako usmjereno i na takav način djelovalo.

5. Spomenica mladih i gospodarska tematika

Spomenica mladih upućena u rujnu 1903. godine Odboru Političkog društva izražava nezadovoljstvo i gospodarskim djelovanjem. U njoj se traži da politička organizacija potpomaže gospodarsko djelovanje Matka Laginje. Prema izvještavanju *Naše sloge* može se zaključiti da nacionalni prvaci na skupštini Političkog društva 7. travnja 1904. godine nisu prihvaćali takve konstatacije. I predsjednik Spinčić i tajnik Červar isticali su značenje raznih gospodarskih društava, štedno-kreditnih zadruga, značajnih posujilnica, isticali ustanovljenje Gospodarske sveze za Istru 1903. godine, te navodili da su sva ta društva bila pod vodstvom Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri ili da su ih vodili pojedinci koji su utemeljili Političko društvo.

Zašto sam mišljenja da je i ta izrečena kritika u vezi gospodarskog djelovanja dvojbena. Kritičari ne spominju dugogodišnji proces razvoja zadružnih organizacija koji su predvodili istarski narodnjaci na kraju 19. i na početku 20. stoljeća.

Cilj nacionalnog pokreta istarskih Hrvata i primorskih Slovenaca (pored društveno-političkih ciljeva) bio je i gospodarsko osamostaljenje. Bilo je to potrebno pogotovo u Istri, gdje su hrvatski i slovenski seljaci bili ovisni od talijanskih veleposjednika, trgovaca, bankara. U skladu s tim, voditelji nacionalnog pokreta pristupili su organiziranju, u početku skromnih kreditnih zadruga, tzv. posujilnica, a zatim i gospodarsko-potrošačkih zadruga. Kreditne, odnosno novčane zadruge u Istri sa otocima te Slovenskim primorjem, bile su uglavnom tzv. deličevke i tzv. rajfejsenovke, koje su bile prilagođene sredini i uvjetima u kojima su trebale djelovati. Prve su nazvane po njemačkom narodnom ekonomu Hermannu Schultzu iz Delitzscha (Franz Hermann Schultze, 1808. – 1883.), a druge po

---

⁷³ Ž. KLAJČ, »Nacionalni pokret istarskih Hrvata i Slovenaca«, str. 37–38, 43–44, 61–76. Opširnije o izborima u Tinjanu: Željko KLAJČ, »Hrvatski tisak i općinski izbori u Tinjanu na početku XX. stoljeća«, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 15, Zagreb – Rijeka, 2016., str. 35–72.

⁷⁴ *Isto*.

Nijemcu Friedrichu Raiffeisenu (Friedrich Wilhelm Raiffeisen, 1818. – 1888.). Deličevke su ustanovljene na podlozi ograničenog jamstva, tako da svaki zadružnik jamči s točno određenom svotom za moguće gubitke zadruge. Kod drugih je jamstvo neograničeno. Svi članovi zadruge preuzimaju obvezu da će čitavom svojom imovinom jamčiti za obveze organizacije. Poslovanje im se zbog manjih udjela nije temeljilo na kapitalu, nego na kreditu za koji solidarno i neograničeno jamče svi zadrugari. Djelokrug zadruge bio je malen, i obično je jedna zadruga djelovala u jednoj župi ili općini. Na tako malom području članovi zadruge dobro se poznaju, što je bilo važno jer se posebno vodilo računa o moralnim osobinama pojedinih zadrugara. U pravilima zadruga (društva za štednju i zajmove) ističe se da rasipnici, pijanci, lihvari (*oderuh*) ne smiju biti primljeni u društvo. I dok su deličevke nastale na podlozi liberalizma kao sklopa širih društveno-ekonomskih i političkih odnosa, rajfejsenovke nastaju na podlozi kršćansko-socijalnog nazora. Na prostoru Istre i Slovenskog primorja seljaštvo je organizirano u rajfejsenovke, dok su se trgovci i obrtnici najčešće udruživali deličevke, koje su po svom kapacitetu bile jače zadruge. One su osnivane u istarskim gradovima, a rajfejsenovke su bile brojnije i prevladavale na selu.⁷⁵

Zadrugarstvo se u austrijskom dijelu Monarhije počelo prije razvijati nego u Ugarskoj, na što upućuje tadašnje moderno zadružno zakonodavstvo u Austriji. Austrijska vlada podupirala je zadružni pokret. Istarske kreditne zadruge, a i druge zadružne organizacije, u svojim se pravilima pozivaju na zadružni zakon od 9. travnja 1873. godine. Poslovne knjige kreditnih zadruga bit će uređene prema knjigama kakve su tada rabila takva društva u Donjoj Austriji. Vlada je 1883. godine predložila Istarskom saboru zakon temeljem kojeg se u svakom sudbenom kotaru imalo utemeljiti gospodarsko poludržavno društvo u cilju potpomaganja zadrugarstva, dok se za čitavu pokrajinu imalo osnovati poljodjelsko ili gospodarsko vijeće. Car je iduće 1884. potvrdio taj zakon.⁷⁶

Zadrugarstvo koje se razvilo u slovenskim zemljama imalo je jak utjecaj na zadružni pokret u Istri, gdje se uostalom i uvriježio slovenski pojam »posojiinica«, u Istri »posujinica«. Kreditne zadruge u Istri, osim naziva »posujilnica«, najčešće nose naziv »društvo za štednju i zajmove«, te »seoska blagajna«.⁷⁷

⁷⁵ Aleš UŠENIČNIK, *Sociologija*, Ljubljana, 1910., str. 308–309, 466–468, 475, 503, 690, 721; V. G., »Zadrugarstvo«, *Danica, koledar za prostu godinu 1926.*, Trst, 1925., str. 68–77; Josip RUSTJA, »Razvoj zadružništva u Juljski krajini«, *Jadranski almanah za leto 1925–1930*, Gorica, 1930., str. 58–61; Vjekoslav ZIDARIĆ, »Razvitak zadrugarstva u Istri i njegova uloga u narodnom preporodu« (dalje: »Razvitak zadrugarstva u Istri«), *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, str. 457–464, 474; Željko KLAIĆ; »Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (kraj XIX. i početak XX. st.)« (dalje: »Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga«), *Hrvatska čitaonica u Pazinu*, str. 217–254; Tvrtko BOŽIĆ, »Krčke kreditne zadruge i gospodarski list *Pučki prijatelj* u prvom desetljeću 20. stoljeća«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 37, br. 1, Zagreb, 2005., str. 129–154.

⁷⁶ B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, str. 409; Ž. KLAIĆ, »Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga«, str. 223.

⁷⁷ Kao zadrugarski radnik isticao se među istarskim Hrvatima Matko Laginja. Proučio je zadružni pokret u slovenskim zemljama, a bio je i povezan s jednim od voditelja zadružnog pokreta u Sloveniji Janezom Krekom. Na promicanju zadrugarstva u Istri potpomagali su Laginju i suradnike osnivači zadrugarstva u Sloveniji. Zadružni savezi u Ljubljani i Celju preuzeli su istarske posujilnice u svoje članstvo, a Matko Laginja i Josip Grašić ulaze u sastav Upravnog odbora Saveza u Ljubljani. Kada je 1903. ustanovljena Gospodarska sveza za Istru u Puli, istarske će zadruge biti učlanjene i u taj zadružni savez. Niti sve hrvatske, a pogotovo slovenske zadruge, nisu bile učlanjene u Gospodarsku svezu. Neke su od ranije bile učlanjene u slovenske zadružne saveze u Ljubljani i Celju. Gospodarska sveza preuzima robno poslovanje, djelomice i zadružnu

Prva istarska štedionica i posujilnica osnovana je u Kopru 15. svibnja 1884. godine.⁷⁸ Istarska posujilnica u Puli ustanovljena je 12. srpnja 1891. godine. Djelovala je na podlozi ograničenog jamstva i započela svoje djelovanje u odvjetničkoj pisarnici Matka Laginje. Njezina podružnica u Pazinu utemeljena je 1895. godine i započela je svoje poslovanje u odvjetničkoj pisarni Dinka Trinajstića. Posujilnica će postati najvećim hrvatskim novčanim zavodom u Istri. Sa svojom podružnicom u Pazinu imala je koncem 1895. godine 715 zadrugara s 814 zadružnih dijelova, a koncem iduće 1896. godine 780 zadrugara s 886 uplaćenih zadružnih dijelova. Posujilnica je imala svoje članove širom Istre, što se vidi po dodijeljenim zajmovima u raznim sudbenim kotarima u pokrajini. Zbog nestašice novca, tijekom 1896. godine nije se moglo ustanoviti ni jednu novu podružnicu, ali je Istarska posujilnica imala u planu u idućoj 1897. godine pomoći utemeljiti dvije samostalne male zadruge po sustavu Raiffeisen. Posujilnica je zagovarala osnutak samostalne posujilnice u Voloskom, koja je u travnju 1897. godine i započela djelovati. Novčani promet Istarske posujilnice, s podružnicom u Pazinu, iznosio je za 1896. godine 333.618,07 ½ forinta.⁷⁹ Ako se usporedi promet posujilnice s onim na početku 20. stoljeća, onda je on porastao više od dvostruko. Godine 1902. novčani promet kretao se oko 1.500.000 kruna. Jedna forinta odgovarala je vrijednosti dviju kruna. Tada je Istarska posujilnica imala 1540 zadrugara s 1725 zadružnih udjela.⁸⁰

Zaključak

Uvijek se može postaviti pitanje djelotvornosti i uspješnosti u radu na političkom, gospodarskom, kulturnom ili drugom nekom planu, onih koji su se u austrijskom pravnom sustavu oslanjali i pozivali na postojeći legitimitet, ali koji su u takvom dugogodišnjem i upornom radu ipak postizali rezultate. Istarski nacionalni prvaci, polazeći od iskustva dugogodišnjeg decenijskog suprotstavljanja talijanskim liberalima koji im u autonomnim zemaljskim tijelima nisu priznavali ravnopravnost, svoje zahtjeve upućuju vlastima, pozivajući se na temeljne državne zakone. Bit će to kontinuitet u djelovanju istarskih narod-

---

reviziju, dok financijsko poslovanje s kreditnim zadrugama ostaje i dalje pretežno u nadležnosti slovenskih zadružnih saveza. Ante RUBEŠA, *Život i rad Matka Laginje, Matko Laginja: o stogodišnjici rođenja oca Istre 1852–1952*, Rijeka, 1952., str. 50; F. BARBALIĆ, *Narodna borba u Istri*, str. 99, 107; V. ZIDARIĆ, »Razvitak zadrugarstva u Istri«, str. 463.

⁷⁸ »Prva naša štedionica i posujilnica u Istri«, *NS*, Trst, 22. svibnja 1884.

⁷⁹ »Istarska posujilnica u Puli, registrirana zadruga na ograničeno jamčenje. Izvješće o djelovanju za šestu upravnu godinu od 1. jan. do 31. dec. 1896. Pula, aprila 1897.«, *Ostavština Matka Laginje u Rukopisnoj zbirci Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Spisi koji se tiču gospodarskih i privrednih pitanja Istre (1889.–1911.)*, R-6255/XIII.

⁸⁰ Poslovanje istarskih zadruga pred svjetski rat normalno se odvijalo osim vremena oko 1908., kada je aneksijska kriza izazvala priličnu paniku među ulagačima. Konačna bilanca istarskih zadruga do pred svjetski rat, bila je takva da je veći dio kreditnih zadruga bio aktivan, raspolagalo se štednim ulozima i rezervama, kojih je svota tada nadmašila ukupan iznos odobrenih isplaćenih zajmova. Premda je u vremenu pred Prvi svjetski rat bila izgrađena čitava mreža zadružnih organizacija u Istri, krizu je seljaštvo još uvijek osjećalo. Najugroženiji su bili sitni seljaci, sitni posjednici, koloni, čije su se gospodarske poteškoće i položaj pogoršavali lošim godišnjim urodom. Male seoske zadruge bile su i slabijeg kapaciteta, imale financijske poteškoće, gdje je nedostatak novčanih sredstava bio često prisutan. V. ZIDARIĆ, »Razvitak zadrugarstva u Istri«, str. 464, 468, 475; Ž. KLAJĆ, »Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga«, str. 242–243.

njaka, bio je to uporan i sustavan rad, ne samo u pravno-političkoj sferi nego i u gospodarskom i u kulturno-prosvjetnom smjeru, ali i u pogledu religijskih pitanja, kao što je bio problem uporabe glagoljice i staroslavenskog jezika bogoslužju. No, nije uvijek mogao donositi rezultate. Govori, podneseni mnogobrojni zahtjevi i interpelacije u Istarskom saboru i Carevinskom vijeću, spomenice papi Piju X. itd. predstavljaju način uobičajenog legitimnog rada hrvatskih i slovenskih predstavnika. Pozivajući se na legitimnost, istarski prvaci teško su mogli ostvarivati svoje zahtjeve jer je kurijalni sustav osiguravao prevlast imućnih, veleposjedničkih i građanskih slojeva, a tu su talijanski nacionalni liberali, kao predstavnici tih slojeva u Istri, bili u prednosti. Mlađi nadolazeći naraštaj javnih radnika početkom 20. stoljeća uz moguće idejne razlike u odnosu na vodstvo pokreta, u prvom redu uzimajući u obzir utjecaj Supilova *Novog lista* i utjecaj Narodnog pokreta u Banovini, bio je kritičniji i radikalniji kad su bili u pitanju zahtjevi za ostvarenje ciljeva nacionalnog pokreta. Legitimian pristup u radu i aktivnosti djelovao im je neučinkovito i otuda su dolazili nesporazumi.

Iščitavanjem Spinčićevih zapisa primjećuju se problemi pred kojima se nalazilo vodstvo političke organizacije. Problemi u vezi s utvrđivanjem i vođenjem organizacije Narodne stranke, u prvom redu problem nepostojanja dovoljno stručnih osoba koje bi predvodile aktivnost – pogotovo nedovoljnog broja hrvatskih odvjetnika u istarskim sredinama, pitanje uredništva te pitanje uređivanja glavnog glasila Narodne stranke *Naše sloge* – bili su problemi kojima su se Spinčić i vodstvo pokreta trajno bavili. Bila su to pitanja prema kojima su se svojim kritičkim stajalištima i pogledima odnosili predstavnici mlađe generacije hrvatskih javnih radnika u Istri. Pripadnici mlađeg naraštaja hrvatskih javnih radnika u Istri zahtijevali su promjenu nastupanja u borbi za nacionalna prava, tj. zahtijevali su borbenije pisanje *Naše sloge*, energičniji pristup. Viktor Car, tadašnji tajnik Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, bio je pristalica otvorenog nastupanja protiv porečkog biskupa Flappa, protivnika glagoljice i slavenskog svećenstva.

Nacionalni su prvaci bili protiv pisanja Viktora Cara o porečko-pulskom biskupu. Na osnovi Spinčićevih zapisa – na koje sam naišao – nije moguće predvidjeti koji su konkretni motivi njihova protivljenja, a Spinčić nije posebno objašnjavao zašto se s drugima slagao. Vjerojatno su držali nepotrebnim sukobljavanje s porečko-pulskim biskupom, pokušavajući izbjeći antagonizam s lokalnom crkvenom hijerarhijom u porečko-pulskoj biskupiji, antagonizam koji je već otprije postojao, pogotovo zbog postupaka protiv slavenskih, odnosno hrvatskih svećenika; antagonizam koji bi se objavljivanjem teksta Viktora Cara samo pojačavao. Naposljetku, neobjavljivanje nekog teksta u *Našoj slogi* protiv Flappa, ili poput teksta Viktora Cara, kod pripadnika mlađeg radikalnijeg, liberalnog naraštaja, moglo je stvarati nezadovoljstvo uređivanjem glavnog glasila Narodne stranke pa tako i izražavanjem nezadovoljstva nacionalnim prvacima.

Zalaganje za slavensko bogoslužje i glagoljicu vodilo je nacionalne prvake prema Rimu, prema Svetoj Stolici, od koje se očekivalo rješavanje pitanja liturgijskog jezika u korist Hrvata i Slovenaca. Kod pripadnika mlađeg naraštaja javnih radnika bilo je drukčije. S upućenim kritikama nacionalnom vodstvu – jer da je ono nedovoljno aktivno u rješavanju pitanja liturgijskog jezika u bogoslužju – želi se utjecati na njega da se u svojim prijedlozima i zahtjevima radikalizira. To je bila namjera koja se željela postići spomenicom iz

rujna 1903. godine. Međutim, kritike vodstva pokreta zbog nedovoljnog aktivizma nisu utemeljene, držim ih dvojbena, kako u vezi pitanja liturgijskog jezika tako i u vezi drugih pitanja koja su kritičari pokretali u spomenici. Nacionalno je vodstvo poduzimalo čitav niz aktivnosti, kako prijašnjih godina tako i kasnije, u raznim sferama pa tako i u pogledu liturgijskog jezika. Vodstvo je nacionalnog pokreta svjesno radikalizacije na terenu koja nije zahvaćalo samo mlađu generaciju nego i druge. Radikalizaciju u stajalištima i razmišljanjima svakako treba promatrati u pogledima i pisanju *Barbe Tončića*, tj. Viktora Cara, u njegovu neobjavljenom tekstu. U zamišljenom razgovoru Tončića i porečkog biskupa, taj prvi spočitavao je biskupu proganjanje materinskog jezika u crkvama i nametanje latinskog, te da će zbog toga malo-pomalo crkve ostati napuštene, a puk ostati kod kuće i tamo moliti dragog Boga. Takva radikalna mogućnost zaista će se i ostvariti kada će doći do masovnog napuštanja crkava tijekom održavanja misnog obreda na Istarskom Krasu i u središnjoj Istri nakon što je 1909. godine tršćansko-koparski biskup Nagl dao objaviti dekret iz 1906. godine.

Problem učvršćivanja Hrvatsko-slovenske narodne stranke u Istri na prijelomu stoljeća, utvrđivanje na terenu njezine političke organizacije – Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri – sporo se odvijalo, a to je moglo dovesti do postavljanja pitanja krajnje učinkovitosti rada i ostvarenja postavljenih nacionalnih ciljeva, što se opet moglo odraziti na slabljenje utjecaja te pozicija političke organizacije i nacionalnih prvaka. U posve općenitom smislu, težnja za čvrstom i snažnom organizacijom proizlazila je iz namjera istarskih narodnjaka da se prevladaju problemi pokreta na prijelazu stoljeća. Ali, problemi s utvrđivanjem te izgradnjom stranačke organizacije i dalje postoje pa bi i samo isticanje potrebe discipline i posluha u redovima Narodne stranke ukazivalo na težnju da se ostvari jedna stabilna i djelotvorna politička organizacija.

Isto sam mišljenja da je izrečena kritika u *Spomenici mladih* u vezi gospodarskog djelovanja nacionalnog vodstva također dvojbena. Kritičari ne spominju dugogodišnji proces razvoja zadružnih organizacija koji su provodili istarski narodnjaci na kraju 19. i na početku 20. stoljeća.

Summary

POLITICAL ASSOCIATION FOR CROATS AND SLOVENIANS IN ISTRIA AND OPPOSITIONAL ACTIVITIES OF YOUNGER PUBLIC WORKERS IN 1903 AND 1904

*During the period of formation of political and economic organization, in September 1903, representatives of younger public workers with remarkably critical social and national consciousness sent a memorial to the national leadership. In the background of their critique was National movement in Banal Croatia, and they were influenced by newspapers *Novi list* issued by Frano Supilo. These public workers were dissatisfied with the work and activities of the Political association, since they considered that the Association was not sufficiently active regarding national strivings. Moreover, they thought that the representatives of the Association do not interact with people sufficiently and consequently ob-*

jected that Association does not organize public meetings. Critics proposed that Vjekoslav Spinčić, president of the Political association, should move to Pazin, and that the chief herald of Narodna stranka [Popular party] entitled Naša sloga [Our accord] should be moved to Trieste, which was tightly connected with their criticism of the editorial policy. Critics also emphasized necessity that the leadership should overview and control municipalities and municipal chiefs, maintaining that municipal chiefs and their secretaries act arbitrary and voluntary towards their subjects. Moreover, they actualized questions regarding formation and activities of the political organization of Narodna stranka, as well as economic situation, maintaining that the Political association should support activities in the economic field. Furthermore, critics actualized questions regarding usage of national language in liturgy, and they stressed unjust attitude of the Church regarding these questions, assuming that the Political association was passive in this respect.

One can always raise questions about efficiency and successfulness of political, economic or cultural activities of those who had legitimacy to act within Austrian legal system, and who during a long period, due to vigorous and long-term effort, managed to achieve certain results. Istrian national representatives, experiencing decades of national repression and negation of their lawful autonomous rights, established modus operandi of continuous complaints to the authorities, and opposed to Italian liberals who did not recognize Croatian national rights in Istria. Unfortunately, such modus sometimes did not bring results. Namely, appellations to their legitimacy within a curial system that secured prevail of rich gentry and bourgeoisie, with Italian majority in these social strata, was an obstacle that often could not be avoided.

KEY WORDS: *Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, Matko Laginja, Dinko Trinajstić, Viktor Car Emin, Gian Battista Flapp, Franz Xaver Nagl, Political association for Croats and Slovenians in Istria.*

